

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha
Band: 12 (1938)
Artikel: La sort de Gion Gelli Casaulta : novella originala
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881210>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La sort de Gion Gelli Casaulta

Novella originala da Dr. Guglielm Gadola, Cuera

1. Ils mats mettan capitani

La davosa antifona dellas viaspras de Gliendisdis-Tschuncheismas ei strusch intonada ella baselgia de s. Martin a Lumbrein, ch'in mat empau de brac leva sin peis oragiu els bauns dils giuvens e spetga cun veseivel malruaus sil davos: per omnia secula seculorum, rispundius vigurusamein dallas vuschs sereinas dellas mattauns. Finalmein ascenda Sur Tin igl altar, betscha la reliqua e dat la benedicziun all'entira baselgiada. Mo el ha strusch signau la trav traversonta della s. Crusch, ch'il mat sin peis oragiu els bauns clo-ma suls tgaus dils umens ora: „Ils mats ein suplicai de serimnar oragiu sut il casti per metter capitani!“

Il pli fetg para quella nova d'interessar ils buozs e lu era ils ménders, che astgan bein esser presents a quell'impurtonta fatschenta, mo buc aunc votar. Sortend ord baselgia dattan ins e l'auters cul cumbel ellas costas dil vischin e sbarbuttan spertamein in num; tgi per beffa, tgi daditschiert.

Quella nuviata para perfin de mulestar las mattauns in techet. Tscheu eis ei ina, che dat in'egliada zaco pli curiosa a sia compogna che capescha e vegn tut cotschna tochen si sut ils cavels; leu encuntercomi va ina tut schenada sbassond l'egliada, sco sch'ella havess fatg ina degretta. „Sche mo quei batta-cor fuss buc,“ sbarbutta ina tiarza, sentend ch'il pèz fa cuolms e vals, ed ina quarta, prendend l'aua benedida, ei aschi distracta ed absentia, ch'ella enstagl far l'enzenna della s. Crusch sil frunt, catscha il det en sac. Umens e femnas ha la nuviata buca disturbau; er' ils mats paran ded esser dil tutfatg en lur esser. Ins schess che lur partida seigi prida.

Deno ils mats, ménders e mattatschs, tut che va sur logs, tgi per disa endinada e tgi per far sco'ls auters.

Igl empem dil tut ei secapescha la mattatschaglia el liug de radunonza. Quels schanis seplacchan sin ina pluna buoras, postada sper il mir dil casti, per ch'ei vesien meglier e buca mo audien. Secapescha ch'ei fan ussa ina rueida, sco'ls umens de cumin tenend cusseida. Ord lur miez audan ins gia a clamond nums, cumpignai de bravas risadas e tucadas. Il pli savens audan ins ils nums de dus: Zipert de Lumbrins e Gion Gelli Casaulta.

Vegnend ils mats vonzeivi tempradamein dal vitg oragiu e pli e pli datier dil liug destinau, queschan las pli grondas buccalargias. Ei vegn gizau las ureglias sin tuts mauns e mintga plaid che croda ord bucca dils mats vegn tratgs tras il tschariesch dals ménders cun smanis e gèsts.

La radunonza sa entscheiver. Ils mats ein presents, en tut circa 15 pèra. Il

capitani ded onn, Galles Demont, scuviera siu tgauet setel e stretg, empau strubiau, ed arva si treis gadas la bucca avon che tschintschar. La quarta gada reussesch'ei de vegnir neudora cun in vierv, ch'el sto denton trer treis ga pil tgau, avon ch'el setschenti silla lieunga. „Pre-prezia-preziada compagnia!“ Il plaid compagnia di el sbassond il tgau, sco sch'el less encurir quei che suonda si da plaun. Mo plaunsiu continuescha el, balbegiond e sescarpitschond dapertut, aschia ch'ils mats ston far bein adatg de vegnir senza accidents atras quella gonda e foga de mustiems, sburbatems e tschitscherems. Ils ménders sillas buoras rian e sestorschan de schluppar las caultschas ed havessen mustgas de far enzatgei per retener quella scar-pitschusa litania de plaids vits, mo els ston morder silla lieunga, nibutscha... Il bandirel vegn aunc a dretg temps en agid al capitani Demont, che veva gia detg treis ga il medem e che fuva sil precinct de scaldar la medema bugliarsa per la quarta gada. El senezegia d'ina pausa, nua ch'el capitani arva puspei in per ga la bucca vita, sco sch'el less pigliar mustgas e di lu, resumond l'entira padella de plaids de lur capitani:

„Cars mats! Vus haveis udiu ils plaids de nies capitani. El vul nuota schar tener pli. Nus lein acceptar sias raschuns ed era renconuscher quellas per valeivlas ed enstagl de mulestar el danovamein cun quei grev uffeci — sco el sez confessa — demussar nies engraziament visavi sia auldtigada persona, entras eleger in niev capitani, che prendi giu ad el „quei grev uffeci e nunsurportabel buordi“. Perquei engraziel jeu aunc ina gada a nies capitani per ils survetschs prestai a nossa compagnia e supplicheschel mes mats de far propostas per ina nova elecziun, havend jeu, sco bandirel, l'obligaziun tenor statutas de direger las elecziuns della nova suprastanza de nossa compagnia de mats!“

Sin in' aschi sperta viulta dellas fatschentas veva il capitani buca spitgau, ed el steva cheu, sc'in rustg osum in bischel, ch'astga mirar ni anavon ni anavos per buca survegnir il sturnighel.

Ils mats capeschan immediat la situaziun ed ein leds, ch'el porta-bandiera ha anflau il carraun per better ord via il tapalori. Els vevan gie fatg ina tuppdad sco aunc mai cun eleger il Galles Demont per capitani tschei onn, essend che quel era nuot, ni sisum ni giudem — mo el fuva il feagl dil bab e perquei vevan ei elegiu il cucalori.

Ils mats de Lumbrein havevan uss uonda culla moda d'eleger adina mo „de quels de grond“ e levon far fin ina gada a quell'ortga tradiziun aschi ridicula, sco sche far capitani fussi in uffeci priveligiu de certas familias cun cua. Ils davos capitani, representants dils „Signurs“, eran stai panaglias vitas e perquei resun' ei buca maufer ord las rêtschas dils mats, havend il bandirel giu supplicau per propostas: „Gion Gelli Casaulta“, „Carli Collenberg“, „Gieri Foppa“. Quels nums vegnan susteni da fermes bravos, aschia che la gronda speranza dil Zipert de Lumbrins, che fuss vegnius

capitani cun mauns a Diu, svanescha el pli davos encarden della cuida sfurzada. E quei encardan ei siu debitur e trabant, Toni Stivet, in gobet de tgau tgietschen sc'in luv. El stenda siu culiez, semnaus tut put de lentalgels, ed alzond siu filuc, graschla el neudor da sia bucca uiarscha: „Jeu proponel Zipert de Lumbrins per capitani!

Quella proposta fa pial-gaglina a negin; ella vegn ni repetida ni accompignada cun bravos; denton treis ni quater dèls han tuttina il giavisch quei mument de buc esser presents all'elecziun. La situaziun ei clara: quels tals astgan silmeins buca votar per in'auter, era sch'els han pign muis de tener la staffa al de Lumbrins. Il Carli ed il Gieri supplicheschan de strihar lur nums. Ei resta mo aunc dus pugniers e scadin dils dus representa ina partida. Mo denter ils mats ei la partida prida e resta prida.

In rot de 4—5 astga buc alzar il tgau; els ein buc encunter la nomina de Gion Gelli, mo daners empristai obligheschan els de tener ils mauns en sac e far la giata morta, cura ch'il bandirel fa la tscharna sigl emprem numnau Gion Gelli. El vegn elegius cun 24 de 32 vuschs. Ils ménders silla pluna buorras accloman la nomina cun ina bravo unisono. Vesend quei bi resultat, lai il bandirel buca far tscharna sin Zipert de Lumbrins, che stat cheu sche-naus ed en perfetg, sco sch'el vess la camischa sullas caultschas oragiu.

Il capitani niev engrazia modestamein e cun plaids sincers. En cuort ein era las outras scharschas occupadas, tuttas cun mats de condiziun, fegls de purs, ch'audan tiels independents, tiels permiezvi e tiels puranchels schizun.

Quella nomina ha dau empau de tschintschar tier cumars e cumpars. Entochen ussa vevan gie mo ils Demonts, ils de Lumbrins ed ils Capauls giu il sabel de capitani de mats — pli baul era ils Casaultas! Mo dapi ch'il bab de Gion Gelli veva stuiu vender sia casa gronda amiez il vitg e setrer oragjudem vischnaunca tiels ragners e depauperai, quintavan ils de grond buca pli ils Casaultas per de lur pèr. Tiels de nobel eran ins numnadamein vegni aschilunsch, ch'ins mesirava la noblezia tenor ils bluzchers e zechins e buca pli tenor character e merets. Il pievel denton prendeva outras mesiras; el fuva pli conservativs e quasi sut mintga tetg ludavan ins la nomina dils mats, pertgei che Gion Gelli, schebi ch'el veva mo 20 onns, era in mat en scadin risguard exemplarics e d'ina comparsa e simpatia singulara.

E davart las mattauns gudev'el buca mo la simpatia dellas bravas feglias de purs, mobein era quella d'ina de niebel. El denton sminava de quei nuot... e fuss staus aschi ventireivels de saver...

2. Sontgilchrest

Lumbrein, situaus amiez praus e pradas verdas, tarlischas e resplenda ella bellezza d'avon mesastad, en quella robusta bellezza verda e recenta, che contrastescha culs stgirs uauls de Silgin, Pruastg e Surrin, ed aunc pli culla

pézza nera dellas alps e cun las capetschas alvas dil péz Terri, della Greina e cun la surfatscha stgir-verda e glischonta dil glatscher de Lavaz.

Tgei bellezza contrada en parada! Propi pinada e fitada pil di de la gronda parada dil Segner, che va ina ga ad onn en pompusa suite tras vias stretgas e ladas streglias per benedir il pievel e sias casadas.

Ed oz ei Sontgilchrest digl onn dil Segner 1806. In di senza tac nibel en tschiel, in di plein sulegl, di de fiasta e d'ina odur sontga e beatificonta. La contrada ei fitada adual ad ina spusa plena de grazia e ventira sin la viseta de siu spus, ch'ei il pli bi, il pli bien ed il pli reh.

Dapi ch'ils zenns tuccan d'ensemén vido ell'alva dil di, ei il vitg allerta. Tut che leva e seregheglia. Dis de fiasta dat ei gie ton de far e d'haver quitau sin tuts mauns, ch'ei ha num esser en arma e seduvrar. Il bab e la mumma ragudan neuado dalla scaffa entadem lur vestgius de nozzas, ch'ei aunc bials, mo che han en empau il téf de stau. Il ménder ed il mat han fatg burschanar e pinar gia ier la mondura de parada: la biala gasacca cotschna liunga e bein tagliada, las caultschas cuortas, verdas, ils caltscheuls alvs, ils calzers de vacchetta cun fabiallas e la stupenta capiala de treis pézs. Era las mattauns sefiteschan oz de fiasta. Las de Lumbrein ein beincarschidas ed ad ina matta beincarschida stat era in vestgiu meins car bein. Ellas ein plitost grondas, bein proporzionadas e lur bufatgs vestgius de vivas e recentas colurs rendan ad ellas la semiglientscha de rosas ual seglidas ord il brumbel. Tals dis de fiasta portan ellas per ordinari ina cuorta rassa cotscha, aschi cuorta, ch'ins vesa la stgeina naven da miez-ventrel engiu; il best ei de valî e dalla medema culur; sin quel paradeschan zacontas neglas alvas; las mongias ein quellas della camischa de glin, alvas sc'ina neiv nova; e medemamein alvs ein ils caltscheuls de mesalauna. Mo il pli grond quet paran ellas d'haver sin ils calzers cun stichels, aschi pigns sco mo pusseivel. Quei che dat denton la vera comparsa allas mattauns de fiasta ein lur bialas terschollas brinas e neras sul dies oragiu. Las biaras portan buca schlappa; lur bials cavels astgan seschar veser. Enzacontas denton, quellas empau pli de grond, portan in capetsch, l'aschinumnada schlappa muotta, surcusida cun aur e che cuviera mo ina pintga part dils cavels. Quellas che portan negina schlappa muotta, portan tschupî, il pli bi ornament della matta romontscha.

E pilvermo, oz ei fiasta de tschupî! Fiasta de parada el ver senn dil plaid. Ei ha num far honor al Segner. Perquei orneschan tontas manuttas las casas brinidas cun neglas e rosmarin, per ch'il Segner, mond speras ora, benedeschi cun plascher lur habitaziuns e tut quei ch'ei lien; la ventira e pupira. Vonzeivi tucc'ei d'ensemén e ferton ch'igl entir pievel serenda en baselgia, fineschan ins ad ornar ils treis altars, che stattan in pulit tschancun in ord l'auter leuor el liber.

Il pievel ei strusch els bauns, ch'ins auda a vegnend la compagnia de mats. Ella vegn cul capitani ed ils quater tamburs alla testa en marsch de parada

suenther baselgia si e neu per miez en cun la bandiera sgulatschonta. L'egliada dell'entira baselgiada sedrezza sin quels 15 pèra mats, tuts grads, bein carschi e bein spatlai, che presentan oz lur fisis al Segner dellas armadas ed en honor de lur menader Nies Segner Jesus Christus.

Tgei stupenta compagnia! Tgei bials mats; in e scadin e finadin. Sin lur capialas de treis pézs paradeschan ils matgs de fiasta, ina negla cotschna ed in'alva, ligiadas cun fadetgnas verdas da carinas manuttas. Vestgiu, neglas e fatschas, tut resplenda legria, culur e character. Tgei plascher ch'in tal aspect leventa els cors de babs e mummas, de frars e soras! Mo era — e cun tutta raschun — denter las mattauns dil vitg, che miran senza esser schenadas, schebein il matg ch'ellas han porschiu ier-sera al car, stetti era bein ed el ver liug!

E co tarlischan pér lur armas! Mo igl ei nuota de sesmervigliar: nos mats han oz la gronda honor de presentar las armas a lur pli grond menader, al menader dils menaders, al suprem Retg dil tschiel e della tiara. Els ein perschua di da lur honor, els sentan ch'els audan oz tiella milissa cristiana ed ein loschs da lur missiun ed honor. Els confessan cheutras buca mo lur clamada de defensurs della patria; els sedeclaran era el medem temps sco vers e reals confessurs de lur cardientscha enten Christus lur sulet Retg e Derschader. Lur parada va propi a prau cun lur esser intern e perquei sesentan els oz ventireivels, sur tutta mesira ventireivels — e quei senta era il pievel, il sempel e car pievel, loschs sin sia sauna e ferma generaziun, ch'ei la megliera capara per la patria e la religiun. . . .

Solem ruaus regia duront il survetsch divin. Ins senta veramein, ch'il Segner ei tut demaneivel, gie, aunc depli; ins senta ch'il Segner vul far oz ina vi-seta a tut quei ch'auda a siu pievel e ch'ei a quel il pli car: allas vias de siu vitg, allas casas brinidas dal sulegl a praus e pradas, alla entira cultira. Perquei implorescha il pievel la benedicziun de Diu en profunda devoziun. Oz tut che para de far bun'oraziun. Mo il mund e siu tenti emprovan tuttina de disturbar beinduras ed ei reussescha tscheu e leu. Perfin enqual matta e dunschala fa oraziuns plitost distractas, per buca dir: profanas! Tutta bunaveglia de patertgar duront il survetsch divin mo vid caussas pias e sontgas, ei per pli ch'ina e pli che duas caussa nunpusseivla! Ina ga ei la tuss la cuolpa, in'otra ga il sturnidar e mintgaton schizun in'egliada ord il cudisch de devoziun vi sin in nuv d'in tschiep, ni sin ina negla vid ina capiala. Nundumbreivels ein ils trutgs, che meinan il patratg naven dalla devoziun sin la via della pissiun. E leuvi enamiez la baselgiada stat la compagnia en parada; ella fa tschera seriusa, bunamein devoziusa, mo tier ins e l'auters va il patratg medemamein a spazergiond per tut ils encardens entuorn. In vesa per exempel ils bials cavels brins d'ina matta cun liungas terschollas e co il sulegl dorescha quels sil pli merviglius, schebi ch'il fem digl intscheins tschinclenta bunamein l'entira baselgiada. In auter para de

sbassar si'egliada profundaus en sogns patratgs — e ses egls plein pissiun termaglian quei mument cun la biala manutta d'ina fina misterlutta. In tierz para d'alzar ses egls sigl altar, mo a mesa via fa si'egliada ina storscha e ruaussa lu pacificamein sin las rintgas d'ina biala matta ella flur dils onns.

Ei tucca de fatg. Il plevon seprepara per la processiun; ils mats per la parada. Il pievel spetga vess. Finalmein ei tut pinau. La compagnia presenta las armas sin in segn dil capitani e marscha allura per miez baselgia ora cul capitani e bandirel alla testa. Immediat suenter la compagnia suondan ils affons, mattatschs e mattatschas epi las mattauns, scadina cun si tshupî, purtaus en honor dil spus divin. Lur fatschas tarlischan da legria; er ellas han oz la grazia de far honor al Segner e buca mo ils mats ed ellas ein loschas de quei. Suenter las mattauns vegn igl augsegner en grond ornat cul Sanctissimm sut il baldachim, purtaus dals quater geraus. Els van tuts quater empauet a mun; forsa ch' ils quitaus e fastedis squetschan, ni lur humilitonza e cor contrit...? Ad els sils calcogns suonda l'entira baselgiada or el liber e sur tuts ora glischa e tarlischa la s. Hostia. Ed ins senta veramein: il Segner viandescha oz enamiez siu pievel giubilond, benedend e confortond quel. En Sia vischinonza svaneschan oz tuttas differenzas denter rehs e paupers, nobels e nunnobels e sco in'olma sesaulzan ils cors digl entir pievel enviers Quel che ha creau tshiel e tiara e tut quei ch'ei lien. Sco las undas della mar sbatten encunter la nav, aschia circumdeschan oz las oraziuns plein suspirs la monstranza.

La processiun ei strusch ord baselgia, ch'ella vegn beneventada d'ina salvia murtès, che fa stremblar cuolms e vals. Ed ussa semova il til festiv dils cartents atras ils praus en flur e seretegn vonzeivi avon igl empem altar, beinornaus e fitaus dalla familia Demont. La compagnia de mats formescha avon igl altar la guardia d'honor, presenta las armas e lai trapassar il Retg dils retgs sin siu tron dorau, che vegn tshentaus sigl altar, ferton ch' il plevon conta gl'evangeli de la generaziun de Nies Segner Jesus Christus, feagl dil carstgaun. Finida la legreibla nuviolla, suonda ina salvia ord ils fisis della compagnia de mats, che l'aria tut trembla. Ils fisis feman aunc che las cantaduras serimnan, 15—20 presapauc, entuorn igl altar. Ina dellas curaschusas intonescha la biala canzun:

„O, Segner, dai la grazia...

.....

Sco in zenn resuna la canzun religiosa, per honor dil Segner e Sia mumma benedida. Commuentaus dals tuns della bellezza canzun s'enschenuglia gl'entir pievel per retscheiver la benedicziun dal Sontgissim, che vegn alzaus dal plevon suls tgaus dell'entira processiun, benedend giuvens e vegls, praus e pradas, cuolms e vals, gl'entir mund muntognard cun tut sia bellezza e paupradad.

Quella sontga ceremonia serepetta allura cun buca meins devoziun e seriusadad era sils auters 3 altars per serender alla finala en baselgia, nua che la gronda festividat pren la fin usitada.

La baselgiada sesvida en in dai e tut che serenda a casa, ferton che la compagnia de mats marscha aunc frestgamein tra'l vitg, compignada d'ina hazra troppada buozs, tochen avon il casti dils Lumbrins, nua ch'ella vegn relaschada entochen suenter gentar.

Processiun e parada han fatg fom e seit e sut mintga tetg, nua ch'ins ha aunc conservau il bien senn per il tener-casa, ha la massera mess si la vanaun gronda cun las pli bialas buccadas digl engarschaun lien, aschia ch'il past de Sontgilcrest porscha era ses plaschers corporals, sco duida remuneraziun per la devoziun d'avon miezdi. Tscheu e leu gida aunc in ruog bien vin de Valtrina vinavon las deliziusas buccadas — e lu sesligian las lieungas, era quellas dils gronds mitafuners, aschia ch'ei regia davos mintga meisa ina cusseida, sco'l di de cumin ell'ustria.

Ina caussa ei oz en raschieni sut mintga tetg e davos tut las measas de Lumbrein, numnadamein il niev capitani de mats cun sia flotta comparsa, cun siu excellent commando e cun sia demanonza fina e remarcabla. E leu nua ch'igl ei mattauns entuorn meisa, vegn pli ch'ina e pli che duas cotschnas sco strieunas. Tscheu e leu vegn ei era plidau dals Lumbrins, dals Demonts, che seigien permalai aschi zun, de stuer schar cummandar „in toc buob bletsch“ d'ina familia bancherotta, depauperada per agen caprezi e puntelli... Aschia patratgan e tschontschan plitost ils vegls, ferton ch'ils giuvens e cunzun las mattauns laudan ils Casaultas e sescauldan pil Gion Gelli, che seigi per lunschora il pli flot mat della Val Lumnezia. El seigi aunc il sulet dils Signurs, che seigi ni vendius ni cumpraus, ferton ch'ins sappi mo memia bein cun tgei ils Lumbrins ed ils Demonts empleneschien lur truccas e truchets: culs daners ch'els tilien pil saung dils schuldaus grischuns, vendi a signurs jasters per in danerun; quels che res-chien lur pial denton, stoppien far la veta de tgaun per ina cagna. La simpatia pil Gion Gelli dariva pia buca mo da sia comparsa, sco ei para...! A Lumbrein, sco empau dapertut, dat ei duas partidas: la pussenta partida dil rap e dils bials plaids, e l'otra ch'ei dal tuttatg nova, che ha pegliau e cargau la giuventetgna, e che se-sprova de far sia via independenta da bluzchers e zechins e dallas „terschol-las liungas.“

A quella nova partida para il mistregn dils de Lumbrins e dils Demont ina ovra traditura viers il saung della giuventetgna e viers la patria grischuna. Lumbrein, sco aunc autras vischnaucas, steva quels onns sil precint d'ina viulta, d'ina viulta radicala el senn dell'indipendenza enviars igl jester — e quei schizun sin donn e cuost dils biars bials marenghins, che curevan per la tiara entuorn e che gidavan sidatgau enqualin. Seschar vender sco

schuldau en tiaras jastras, fuv'ussa empau sclamau ed alla testa de quei moviment stevan en Lumnezia ils Casaultas. Per quei tanientas tschontschas davos tontas meisas...

Finidas las viaspras, cantadas dagl entir pievel cun fervur e devoziun, entscheiva la part profana della fiasta, che consista enten far salvias allas autoritads de vischnaunca e cumin. La salvia ei caussa d'honor, che descha buc a mintgin e las compagnias de mats ein scarsas cun salvias — ed ellas han raschun. Honor mo a tgi che descha honor!

Igl εμπrem vegnan tenor usit vegl ils geraus vidlunder e suenter ils honors de cumin e della Ligia in suenter l'auter.

Ils geraus ein serimnai tuts quater tiegl εμπrem genau e spetgan pacificamein la parada sin plattas avon casa. Els ein fitai de fiasta gronda ed ils nuvs de lur gasaccas cotschnas tarlischan buca schi strusch, ferton ch'els plaidan e gesticuleschan cun gronda seriusadad ed impurtonza. Lur raschioni ei buca nuot, sch'ins patratga, ch'il beinstar dell'entira vischnaunca dependa da lur sabientscha.

Buca ditg e neu dal vitg giuadora vegn in'entira roscha buozs a grend ed a giubilond, ch'ins strusch auda las schumbradas dils tamburs. Arrivada la compagnia en adeguata distanza, dat il capitani las ordas de star eri e de semenar cul frunt enviars ils honors en uffeci. Quei daventa cun promptadad ed exactadad buc adina usitada. Il capitani tila siu sabel ord la teigia, presenta quel alla moda franzosa e plaida frestgamein e senza balbegiar:

„Aulditgau signur εμπrem genau; aulditgai signurs geraus de nossa ludeivla vischnaunca de Lumbrein!

Nossa ludeivla compagnia de mats ed jeu il capitani de quella, sesentin aultamein honorai d'astgar purtar a nossa aulditgada suprastonza la salvia de honor. Quella dueigi oravon tut esser l'expressiun de nies grond respect e de nies dueivel engraziament visavi a nossas autoritads de vischnaunca, che prestan tonta lavur pil general beinstar de nus tuts — e quei tut en uffeci d'honor, q. v. d. gratuitamein e per bien e pro dil pauper sco dil reh. Nossa salvia dueigi denton er esser l'expressiun de sincer engraziament visavi a nossa suprastonza, per la beinvulientscha ch'ella demuossa spezialmein visavi a nossa cara compagnia de mats. — Ad els tuts pia, nossa salvia d'honor!

— La compagnia presenti las armas! (Quei daventa sco in schul)

— Tamburs! Il salid d'honor! (Ils schumbraders schumbran ina fortissima melodia)

— Mes mats en posiziun! Pinei l'arma!

— In — dus — treis —!

Sin mintga dumbrada suonda ina schloppegiada ord 30 fisis. Allora aulza il capitani aunc ina gada siu sabel en fuorma de salid e di:

„Mes signurs! Jeu hai l'honor d'annunziar, che nossa ludeivla compagnia hagi purtau all'aulditgada suprastonza ina salvia d'honor.“

Lu suonda il comando: „Dretg e seniester entuorn“, e la compagnia marscha sut il schumbrem dils tamburs tras il vitg per continuar cun las usitadas salvias d'honor.

Suenter ils geraus vegnan ils officials de cumin vitier. Uonn tucca ei ded ira tiel signur Capaul, ch'ei Mistral de cumin e mess della Ligia. Arrivada la compagna avon sia casa, lai il Mistral regent spitgar ina pulit'urialla la compagna avon che sepresentar en si'entira preschientscha d'ufficial. Beinenqual dils mats aveva gia entschiet a tschapitschar e dus avevano aschizun fatg tut dad ault la proposta ded ira vinavon, essend che la compagna hagi era in pugn d'honor, e sin quel stoppien ins tener, perfin avon in Mistral. Era Gion Gelli, il capitani, ei malidis e capescha mo memia bein quei schar spitgar — mo el ha pazienza, e sto haver pazienza per amur della compagna, pli che per amur propria.

Finalmein compara Sia Maiestad il Mistral, fagend si ina fatscha sburitschida, sco sch'el havess dabot stuiu seglir ord las plemas per tadar quellas ceremonias d'in capitani, buca digns dil saung blau che cureva tras las aveinas de sia Maiestad. Tgei che quella tschera tschunforgna vul dir, in e scadin dils mats che senta e capescha, mo els han disciplina e presentan las armas sin camond de lur capitani.

Duront ch'il capitani titulescha e beneventescha el tenor uffeci e dignitad en cuorts e clars plaids, stat el cheu, sc'in cusch avon bucca-pegna ed ins sa leger giud quella fatscha engurnida il patratg arrogant: „Vus saveis esser cuntents, ch'jeu hai priu pèda de retscheiver Vossa salvia, vus della rateina dils ragners cun vies capitani rugniu e putriu!“

Enstagl honorar la compagna cun dus plaids d'engraziament e reconuschientscha, sco gl'emprem genau ha fatg enson, semeina il Mistral entuorn, gia avon che la compagna seigi naven e va vi e dad esch en, malcuntents de haver sedumignau sesez per tadar „la litania dil buob bletsch“ . . .

En in dai stattan ils mats avon la casa gronda dils Demonts. Il patrun de quella ei derschader de cumin e sa pia ch'ils mats vulan undrar el cun ina salvia.

Igl esch-casa ei serraus, serradas ein perfin las fenestras e tscheu e leu schizun ils barcuns. Negin che semuenta ni en casa, ni on zuler ni sin plattas. — La compagna spetga e spetga . . . e negin che semuossa. Uss'entscheiva enqualin dils ménders a dir storgias; ei suonda risadas sin risadas. Il capitani vegn strusch pli de dar il damogn — ed aunc negin che compara sin esch-casa.

Alla fin finala, cura ch'ei entscheiva a tunar pli e pli de gries neuadora dallas rietschas e cura che perfin il pievel entscheiva a dar tuccas e teccas, camonda Gion Gelli cun ferma vusch: „Seniester entuorn!“ E la compagna va vinavon dal vitg ora en flotta disciplina, sco sch'ei havess mai dau in rubiesti e malempudau derschader Demont.

Lur davosa salvia ei destinada al signur Mistral cas, commember della Dieta, ad Andreas de Lumbrins. La gronda part dils mats ha il presentiment de retscheiver era cheu nuot auter ch'in canaster; mo els van tuttina, perquei ch'els han in pugn d'honor e san tgei che vul dir: fuorma e disciplina.

Ed avon quella stupenta compagnia, la luschezza dell'entira vischnaunca, che vul undrar la veglia e nobla familia de Lumbrins negin che seregheglia el casti. Entuorn ed en casa ei tut aschi ruasseivel e trest, sco en ina casa, nua ch'ins porta ual giudora il davos undreivel representant d'ina veglia e meriteivla familia.

Il capitani ei sil precint de dar il cammond alla compagnia de semenar dretg e seniester entuorn e turnar anavos... cheu sesarva sill'alzada sura ina fenestra e sul parsiel de quella oragiu sepusa dunschala Tina, la feglia dil davos de Lumbrins, fagend in tschec compliment viers il capitani e sia compagnia.

Tgei biala scena en vesta agl entir pievel. La giuvna dunschala vegn tut cotschna e sias liungas terschollas stgir-brinas tremblan levamein davongiu, fagend ella in beinveseivel compliment al giuven capitani, che vegn sez malruasseivels e trubistgaus, ch'el sa gl'emprem mument nuota co sestaliar en quella situaziun. Mo el revegn aunc ualti spert ed anfla beinspert il fil, entschavend cun aulta vusch il suondont bi salid alla pli biala e pli amicabile de tut las dunschalas de Lumbrins:

„Aultniebla dunschala!

Lubi alla ludeivla compagnia de mats de Lumbrein, sco era a mia paucadad, de purtar a Vus niebla dunschala, ina salvia d'honor, che dueigi esser la enzenna de respect enviers Vossa aultniebla persuna ed el medem temps in act de veneraziun per las biaras bunas dunschalas e noblas signuras, ch'ei sortidas ord quest casti el decuors dils tschentaners vargai.

Sco nus havein undrau oz la pli sontga de tuttas Dunschalas cun presentar las armas tiel „Magnificat“, aschia vulein nus ussa presentar nossas armas en Vossa honor ed en honor de vossas noblas antecessuras, ch'ei stadas per gronda part veritablas mummas de nossa cara Val Lumnezia.“

Udend quels plaids applaudescha il pievel e cloma „bravo!“, ch'ei rebatta buca mal neuagiu dalla veglia miraglia dil davos casti de Lumnezia. Quei clar sustegn davart il pievel, dat curascha ed anim al giuven capitani, e continuond cun vusch pleina sonora, camonda el vinavon:

„Compagnia! presenta las armas a nossa pli niebla dunschala!“ Safermust, co ils fisis seglian sin schuvialla!

„Tamburs, il marsch d'honor, sco per la regina Josefina de Frontscha!“ Ed ils schumbraders schumbran, sco aunc mai en lur veta.

„Compagnia, en arma! In — dus — treis! Salvial!“ Ils fisis schloppegian en ina e cuolms e vals repettan la salvia la pli originala, ch'ei zacu vegnida purtada d'ina compagnia de mats.

E leu sin fenestra sepusa per la secunda gada in niebel tgau sul parsiel oragiu e dus egls blaus sco'l tschiel de Lumnezia encueran l'egliada de legria dil pli flot capitani, ch'ei ha dau enzacu ella biala Val Lumnezia.

3. Aura de matg

La fiasta de Sontgilchrest ei vargada. Ils bass della Val Lumnezia ein cuvretgs cun ina spessa cozza verda, mo era els mises entscheiv'ei a verdegar e plinensi els aults entscheivan è las alps a vegnir gaggias. La neiv svanescha e sils calcogns de quella prui ina jarva nova plein culur e savur. Il favugn scadeina pli e pli savens tras la Val, dedesta las muntaniallas en lur staups e mitighescha empau las notgs freidas burridas. Las caggias catschan brumbels. Sper dutgs e trutgs pruian las empremas flurs-matg, de quei schanau all'entschatta, mo ellas ein cheu, sestendan pli e pli e di per di ed en cuort temps orneschan ellas plauncas e launcas rovens e runtgas, spundas e foppas, ch'igl ei in plascher mirar. Buca ditg ed era ils utschals-cantadurs ein tochen si els aults e fan de saver: Il matg ei a strada, la natir'ei levada. Giu els bass fa ei gia aura e tschera de mesastad. La biestga vegn malidia; ella freda l'aura de matg e burlend segeina ella sin pun e giu e scadanond vid las cadeinas, scornan las vaccas buca maufer preits, palauncas e pursepen. Ei gida nuota targlienar pli ditg! Ils purs e cunzun ils mats de cuolm peinan plumpas e platiallas, plètgs, stgelas e zampugns — ed ina biala damaun beinmarvegl pasculeschan ils muvels sin l'jarva nova, selegrond dalla libertad, vivificond l'entira contrada cun lur sunem e bransinem.

Aura de matg leu ora ella natira, mo buca meins aura de matg er els cors dils carstgauns. Favugn e sulegl luentan buca mo la glatscha e catschan il schit ellas plontas, favugn e sulegl primavaun regheglian era ils sentiments de veta e carezia els cors giuvenils.

La fiasta de Sontgilchrest cun siu remarcabel schabetg avon il casti dils Lumbrins, veva buca mo dau de tschintschar allas paterlieras de professiun; la entira vischnaunca scheva de bass e dad ault: ord quella salvia savess ei aunc dar in' historia... in' historia d'amur.

E pilvermo, sco leuora ella natira, aschia seregheglia dapi quella scuntrada era els cors de Tina e Gion Gelli ina forza pli ferma ch'els sez, ina forza vivificonta, che pretenda, gie, sforza els tier ulteriuras sentupadas. Dapi lezza emprema fruntada avon ils egls dell'entira vischnaunca era la Tina de Lumbrins vegnida malruasseivla; ella saveva all'entschatta senza buca pertgei, mo observond mintgaton sesezza, cattava ella adagur la raschun de siu secuntener, de siu far e demanar. Quei eveniment ch'era staus per ella aschi honorifics, persequitava ella nua ch'ella mava e stava. Ei era buca ton l'honor che mudergiava ella, sco la flotta comparsa e preschientscha dil giuven capitani, che steva tudi avon ses egls.

Il bab della Tina veva detg ni plaid ni miez ad ella davart il secuntener dil capitani de mats e sia compagnia, mo tertgau vev'el: Sche ti manegias de saver vilentar mei cun purtar ina salvia a mia Tina, enstagl ira per tiu fatg cun tia consorteraglia, sche secugliunas ti buca mal; mo en cass che ti schani vesses zatgei auter el tgau, sche has ti de far cun mei, gliez mo crei....!

Ils muvels ein gia si mises. Buca lunsch dil misesun dils de Lumbrins, sesanfla quel dils Casaultas, ch'ei pignets e che porta sil pli 4—5 armauls, ferton che quel dils Lumbrins porscha jarva en abuldonza per 20—25 tgaus. Cheu, sco dapertut sefa valer la gronda differenza denter ils Lumbrins, ch'ei vegni sidatgau, ed ils Casaultas, ch'ei depauperai e ch'ei sil precint d'ira totalmein a frusta, sco igl Andreas de Lumbrins constatescha cun veseivel plascher tier scadina caschun.

Il Gion Gelli ei jus uonn bials e persuls a mises; il damogn vegn el maneivel de dar — epi ha el aunc biala veta. Siu vischin in tschancun plinenvi ei buca vegnius si sez; el ha termes siu fumegl cun aunc dus buozs de vacas a mises.

In bi di — ei era buc aunc bia dis, ch'ei eran si mises — vesa Gion Gelli, sesend el osum in con a vegnend dal trutg si la Tina de Lumbrins cun in sacados si dies ed in canaster en bratsch. Ton sco Gion Gelli po ver, ei il fumegl dils de Lumbrins en nuegl e bett'ora grascha ed ils buozs han de far cullas vacas. Perquei lev'el sin peis e va spertamein encunter alla Tina per esser survetscheivels ad ella cun purtar il canaster, che para de pasantar buca mal sin sia bratscha.

Arrivaus ch'el ei giu sper la Tina, aulza quella il tgau e vegn tut cotschna burnida, sco sch'ella fuss engartada fagend ina degreta. Gion Gelli observa gl'emprem ruasseivlamein quella midada tut anetga, ed ei empau surstaus lundergiu. El salida cun tutta creanza e metta vitier: „Astg'jeu forsa gidar a purtar il canaster? Da cheusi va ei empau stufi e vus essas segir staunca, dunschala Tina?“

Ella tschenta il canaster sin in crap amiez il trutg e di, alzond ils egls sin Gion Gelli, de quei schenau plitost: „Vus veis raschun, cu ins va ensi, sche tut che tila plitost engiu; ei fa plascher, sche vus gideis a purtar miu buordi e sch'el ei è buca ton grevs.“

„Cun plascher, dunschala Tina,“ e schend quels plaids vul el prender il canaster en siu bratsch, mo enaquella dosta la Tina e di riend de quei malign: „Dar canaster a nies capitani de mats? gliez fuss la pli biala!“

Quella gada eis ei il Gion Gelli, ch'ei trubistgaus in gienà e quei po far ch'el di enzatgei nunpatertgau: „O, davart las dunschalas (el metta peisa sin quei plaid) ein gnanc ils capitani segirs de canasters; jeu manegel se-capescha canasters sco vus manegieis... denton buca per mal. Ei dat canasters e canasters.“

„Hai jeu forse dau canaster al capitani de Lumbrein ed a sia compagnia?“
„Tuttavia buc, dunschala Tina; anzi, gliez di veis vus salvau vossa e nossa honor e vess jeu giu caschun d'engraziar a vus, sche vess jeu gia fatg quei avon ch'oz. Che vies bab ha buc acceptau la salvia cummandada e dirigida da mei, gliez capeschel jeu beinuonda... mo ch'el ha refusau quella alla compagnia de mats de Lumbrein, gliez ei stau ina fallida e tier tut aunc in manco de tact e carianza, che mo vus haveis aunc saviu mitigar empauet cun star sin posta per el — e probablamein encunter sia veglia. Perdunei, dunschala Tina, che jeu fetschel buca guoter e ditgel gradagradora co nossa compagnia ed jeu mez patertgein de quei schabetg!“

Dunschala Tina sbassa l'egliada e di per grond smarvegl de Gion Gelli:

„Vus veis tutta raschun, mo tgei duev'jeu far auter che quei ch'jeu hai fatg? Mo per esser sincers, sco vus essas stai, vi è jeu confessar de haver retschiert la salvia buca ton per far bien la futra dil bab, sco per far in plascher al capitani de mats de Lumbrein...“

E schend quels plaid, aulz'ella ses bials egls stgir-blaus sin Gion Gelli Casaulta, che vegn tut confus e che sa per l'emprema gada en sia veta buca tgei rispunder. L'emoziun ch'el ha quei mument stenscha scadin plaid, che less vegnir sur sia lieunga.

In pign mument — liungs sc'ina perpetnadad — regia ei profund silenzi e Gion Gelli vesa el spert la scena de Sontgilcrest avon il casti dils Lumbrins... Sco sedestadond d'in siemi, peglia el per la manetscha-canaster e di siper dunschala Tina: „Quei canaster che u, port'jeu cun plascher ed er il sacados, sche vus lubis?“

„Ad in capitani matei ch'ins sto far obedientscha, ni tgei?“

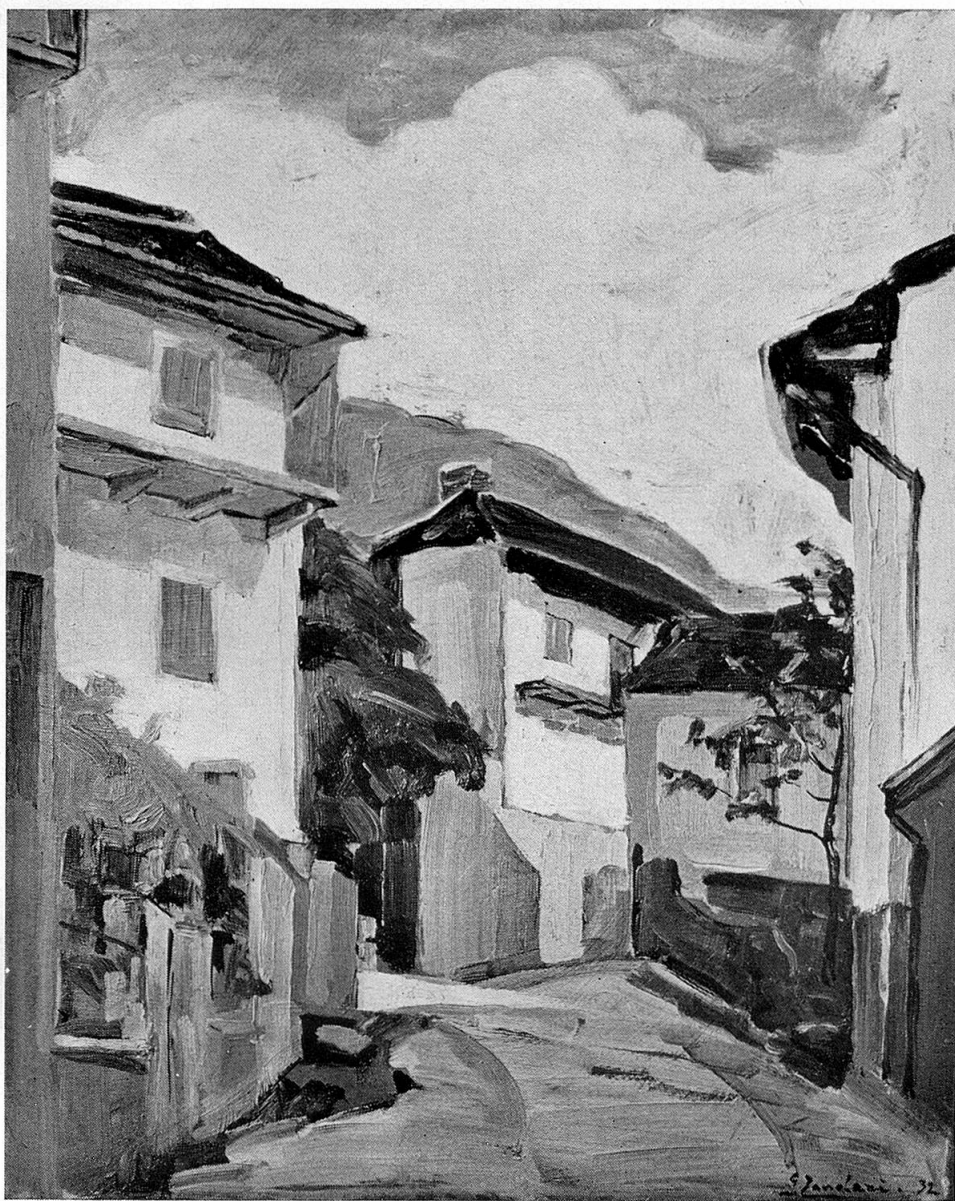
„Secapescha, cunzun las mattauns...!“ E schend quels plaid prend el giu il sacados a dunschala Tina e fa tschera ded ira vinavon.

„Bien, mo persuenter scheis vus a mi naven ded oz mo „Tina“; „la dunschala“ schenghegel jeu a vus. Ni manegeis vus buc era che Casaultas e Lumbrins seigien fatgs ord presapauc il medem lenn?“

„De quei meini sund'jeu è jeu... mo ualvess vies bab! Quei saveis vus aschi bein sco jeu. Ni tgei, ... Tina?“

„Igl ei sco vus scheis...!“

Els van in tschancunet vinavon senza parter in vierv. Lur olmas plaidan cun sesezzas mo ellas dian il medem. E ferton ch'els van metamein in sper l'auter, contan ils utschals ina canzun de matg, ina canzun d'amur, mo la melodia ei tresta... e trestas paran perfin las flurs sils urs dil trutg ded esser, pertgei ch'ellas laian pender lur tgaus, exact sco ils dus viandonts, che van per miez ellas ora, ferton ch'in migeivel sulegl glischa e tarlischa suls cuolms della biala Val Lumnezia... sur ils cuolms che bettan liungas umbrivas... Ei fa gia de brin, ils muvels ein seprevesi si tut rodunds e spellond suoravi mo ils liungs, van els plaunlur viers ils nuegls dils mises, nua che

Giacomo Zanolati

ENCARDEN D'IN VITG TESSINÈS

umens e mattatschs de cuolm spetgan las puschas cun las sadialas de latg enta maun!

Gion Gelli ha buca ditg de mulscher; el ha mo duas, la mughera e la Brina; las duas mugias e la genetscha ha el mo de rentar — e sia lavur ei fatga. Lu sesa el sil burél avon tegia e siemia, drizond si'egliada piarsa viador ellas neblas. Denton s'approximescha Tina dal trutg ora, per serender da cheu anoragiu encunter casa.

Vesend el a vegnend ella, sco per schabetg plitost, crei Gion Gelli tuttina buc, ch'ei seigi mo per schabetg — e quei agitescha si'olma, ch'ei schiglioc buca dal tut en siu esser. Otier uonda, vesa Gion Gelli, che Tina de Lumbrins ei buca cargada quella gada e ch'ella vegn neudora encunter siu mises per fruntar cun el — e per nuot auter.

El ha lignau, mo la Tina fa era buca féntas; ella di: „Buca peglia tema Gion Gielli, jeu sun vegnida express da cheu ora per tschintschar dus plaids cun tei. Di a mi sinceramein, avon ch' jeu mondi quesera a casa: Eis ti propi vilaus sin nus giu casa, che miu bab ha fatg aschia per Sontgilcrest?“ „Gie, Tina, e buca pauc lu aunc! E ti sas crer ni schar star: buca ton per mei, sco per la compagnia, schebi che Tiu bab ha atgnamein vuliu far per far adami e buc a lezza. Quei lai per detg: Jeu sai beinuonda, che tiu bab po ni ver ni ferdar nus de Casaulta e mei cunzun buc! Jeu hai mai fatg zatgei ad el — ed era buc a sia poppa; ni forsa bein? Il pertgei sas ti aschibein sco jeu! Nus Casaultas e cun nus aunc biars, cunzun ils giuvens; nus essan encunter sia politica! Ti sas aschibein sco nus, che tiu bab encuera de far ira schuldau tut ils giuvens della Val. Buca per lur profit e bienesser, mo bein pil siu. El venda il saung de sia Val; el venda igl avegnir de nossa Lumnezia, per siu agen bien, per sia buorsa, per el vegnir rehs, entras nossa miseria. Mo il pir eis ei aunc, ch'el crei ded esser nies grond benefactor. El retscheiva cadeinas ded aur ed ina pensiununa e nus paupers galiots munglassen riscar nossa pial persuenter. E perquei ch'el sa che nus encunaschein sia fatschenta e che oravon tut nus Casaultas essan encunter quella vergognusa practica, stuein nus migliar ora persuenter. Da quellas vards savessan nus e cun nus aunc auters cantar ina nauscha canzun!... Ussa hai jeu detg a ti tut; perduna Tina e sappies ch' jeu sundel in Casaulta e che nies saung e noss'èra vala ton sco la vossa, culla suletta differenza che nus essan oz quei che nus essan — paupra gliend — entras ils rampins e carrauns de tiu bab. Jeu supplicheschel aunc ina gada, perduna mes plaids, che paran de curdar sin tei sco crappa grossa; mo sche jeu enconuschel tei scoiauda, sche capeschas ti mei. Ti eis innocenta, mia crappa tucca buca tei ed jeu crei d'haver satisfatg quell'uisa a tia ed a mia honor. Mes buns vegls, e miu bab era, schevan buca per nuot e practicavan era: „Aviartamein e tut agradora!“

La Tina ei tut surstada giud ils curaschus plaids, che cuoran pli e pli caulds e pli e pli eloquents giud las levzas dil grond e bi capitani de mats de Lumbrein.

„Quei che ti has detg cheu aschi aviartamein, ha tuccau mei sc'ina canialla crappa. Davart la pratica de far schuldada pos ti bein ver empau raschun; mo di, Gion Gelli: fagess tiu bab buc era il madem, sch'el vess la pussonza e la cuida da sia vard?“

„Na, Tina! Quei fagess el mai! Schon miu tat — Dieus hagi si'olma — ha fatg frunt ad ina tala pratica e quei gia dal temps de Duitg ils XIV de Frontscha! E la consequenza de quei ei stau persecuziun de nossa familia davart la vossa. E sche nus essan oz mo paupers puranchels — denton puranchels en tutta honor — sch'ei quei l'ovra de tes vegls. — Quei lai per detg ed hagues buca per mal Tina; ti has negina cuolpa ch'igl ei aschia e ch'ei regia gia da generaziuns enneu disamicizia denter vus e nus; aunc ina gada; quei ei buca tia cuolpa e la mia è buc!“

„Gion Gelli, lein schar per vargau e satrau tut quei ch'ei curriu e passau. Lein evitar tuttas ulteriuras dispettas e discordias denter nossas casas! Jeu capeschel tei fetg bein mo per amur della paisch de nies vitg e de nossa Val lein nus pia satrar il vargau ed entscheiver a surportar il futur. Ni manegias buc era?“

„Jeu sundel dil tuttatafag de tiu meini, mo jeu sun in Casaulta e vegnel mai a midar meini pertenant la pratia de tiu bab. Per glauter patratgel jeu sco ti. Nus lein viver en paisch ed evitar tuttas discordias. Ti eis prudenta e buna; emprova pia de pacificar nies vitg e nossa Val... e ti vegnas a vegnir numnada igl aungel della paisch!“

Duront quei raschieni veva Gion Gelli compignau la Tina ina brava tenda oragiu.

Ei fa gia pli de stgir che de brin, che Gion Gelli peglia levamein pil maun della Tina, retegn ella e di, sco de dir ad in de ses intims amitgs:

„Buca hagues per mal Tina, jeu stoi turnar ensi. La moda e maniera, co nus havein plidau oz, ha fatg a mi in grond lev. Jeu engraziel a ti per l'attenziun, che ti has schenghiau a mi e per la gronda prudientscha, che ti has demussau visavi mei ed aunc pli per l'enzenna de reconciliaziun, che ti has dau cun proponer denter nus il „ti“ enstagl de dar dil „vus.“ Jeu vegnel a sespruar de semussar vengonz d'ina tala noblezia. Ed ussa stai cun Diu Tina e neu bein a casa.“

„D'engraziar vess jeu atgnamein e buca ti, suentar de quei ch'ei schabegiau. Mo il di de Sontgilchrest hai jeu fatg igl emprem pass per la reconciliazun de nossas casas... ed jeu sun aschi lèda!“

„Teidla Tina, gliez leu vegn jeu nuot ad emblidar ed jeu sun ord moda ventireivels, ch'jeu sai turnar ensi quesera cul sentiment, che ti has agiu quei di aschia, buca mo per respect visavi a nossa ludeivla compagnia de mats, mobein era per far in plascher al capitani de quella...“ „Endi, Tina...?“

Fuss ei stau pli clar, il Gion Gelli vess saviu leger l'amur ord ils egls gli-schonts de Tina; in'amur clara e sincera, in'amur legreivla, ina sco el veva aunc mai sminau. Mo ei fageva stgir e perquei encuera dunschala Tina il maun de Gion Gelli e siara quel el siu per risposta; ses plaids fussen tuttina sescarpitschai dall'emoziun ch'ella senta quei mument.

Il Gion Gelli che veva buca spitgau sin in' aschi gronda affecziun e clara enzenna d'amur, vegn tut eris dal surprius ch'el ei, mo el revegn spert e tila la Tina — sia Tina — pil maun encunter siu pèz. Il flad della Tina, che va si e giu, sco'ls rudials d'ina buola, spuantan scadin dubi e perquei siarra el ussa la „dunschala“ de siu cor fermamein en sia bratscha, . . . ed ussa sentapan tut ils sentiments d'amur de quellas duas noblas olmas el betsch d'amur, ch'unescha els per ina e peradina

Las neblas sefendan ed ord lur ravugl sclarescha la glina neudora; il favugn scadeina puspei tras la val: ei fa aura de matg

* * *

4. In stemprau de suenter mesastad

Ei ha fatg in bi matg; er'ii zercladur ei staus endretg, bien e bletschs sco' sto esser per dar in bien onn. Las alps san en cuort vegnir cargadas, ils muletgs ein gia cuvretgs cun lavazzas; ei crescha sin mintga crap.

Ils muvels han fatg bein a mises; tut che prepara de cargar ad alp e giu els bass pren il sitgur neunavon faulsch e marcladira, furtga e rasti; stausch' ei gie encunter s. Placi.

Ils de Lumbrins han, sco usitau, gia entschiet a segar. Els ei adina ils em-prems. Mo igl ei nuota de sesmervegljar; cu ins ha ton funs e menaschi, ha ei num entscheiver ad uras ed en temps, sch'ins vul finir cun outra gliud. Per in muvelun de 30 armauls circa, lai ei segar bieneditg e lunsch-entuorn.

Ils puranchels blaus han denton buca quella prescha; els pon spitgar e schar madirar. Els fan aunc adina ora la majoriad, schebi ch'ils dus pugniers de Lumbrein han ina tiarza de tut il funs ed els tuts ensemen mo duas. Dapi ch'ins seregorda eis ei stau aschia. Bia pigns, ragnerets, sper 2—3 gronds magnats. Tier ils davos udevan pli baul era ils Casaultas, che vevan da siu temps in hazer casament amiez il vitg e plirs nuegls de sedisch. Mo dapi ch'il Casaulta vegl ha priu partida pils patriots e fatg frunt alla veglia metoda d'engaschar la schuldada, eis ei ju anavos ad in ira; mo la ruina gronda ei vegnida sur sia casa entras ils prozess, ch'el ha piars encunter ils de Lumbrins. Lezs han surlischau ils Casaultas. Els han stuiu vender ils megliers praus-grass ed alla finala la „casa aulta“ amiez il vitg e seretret oragiudem vischnaunca en ina casa bassa mo de lenn, e cultivond ils paucs praus-casa ed ils maghers ch'ei aunc restai, ein els secapescha buca pli vegni ella launa.

Sbittai all'entschatta, en consequenza de lur pigns success encunter ils Lumbrins, han els plaunlur gudignau il respect dils vischins, aschilunsch ch' ils mats han suenter biars onns puspei elegiu in Casaulta per capitani e cheutras dau niev criedi alla nobla e paupra familia dils Casaultas. Ellas aveinas de Gion Gelli cureva aunc adina il niebel saung de ses vegls. „Ils signurs de Vitg“ vevan stuiu sentir quei gia pliras gadas e schebi ch' els eran denter els sco tgaun e giat, semidava la situaziun cura ch' ei settractava dils Casaultas. Gie, lu eran ei per temps frarbiziechel e savevan buca co sestaliar per demonstrar lur unitad.

„La salvia scandalusa“ dil di de Sontgilchrest veva dau bia de paterlar e dunschala Tina, schebi la poppa de siu bab, veva stuiu udir beinenqual sgargnoffla de quel e suren aunc in'entira litania buschias e calumnias sur ils Casaultas e cunzun sur il capitani de mats, ch' era els egls dils Lumbrins e dils Demonts mo in butscheffel, in comediant e calfactor.

Mo dunschala Tina teneva buca si sac! Anzi, ella veva ughiau pliras gadas de far frunt allas denunziaziuns de siu bab, ed in di, suenter la sentupada cun Gion Gelli si mises, vev'ella schizun giu la gagliardia de dir a siu bab grad a grad: „Calei cun quei denigrem; il Gion Gelli ei in mat en tuts graus en uorden; in giuven sco vus saveis ira ad encurir in tal. E che vus bein sappies bab, tier tut respect e carezia ch' jeu hai per vus: il Gion Gelli lasch' jeu buca scurvanar; ses vegls sai jeu buca tgei ch' i ein stai, mo el ei a mi endretg e vala per mei ton sco tgeinin ch' igl ei. Denigrar ina persuna pervia de sias ideas politicas, ch' ein autras che las vossas, ei en mes egls ni de niebel ni de tact...“

Havend detg quels plaids (els eran en stiva biala), ha la Tina, per buca schar encorscher sia irritaziun aviert igl esch ed ei ida giuadora senza ch' il bab possi far ulteriurs sproposits.

Mo la sera de quei di, avon ch' ira a létg, ha el tenu anavos sia poppa ed ha detg ad ella, fagend ina tschera brutta sco aunc mai:

„Teidla Tina; oz da miezdi has ti sedeportau enviars tiu bab de feglia malengrazievla e malempudada. Ti has defendiu nies pli grond inimitg! Ei quei gl' engrazi che ti dattas a tiu bab, che ha fatg pils ses e cunzun per tei tut quei ch' el ha saviu e pudiu. E ch' era ti sappies e tegnies endamen peradina: la filistucca che ti has fatg per Sontgilchrest, cun star botta ad ina salvia, dada d' in semegliant ragner e rugadur, ei stau ina slaffada a tut ils tes e surtut a tiu bab. Entochen ussa hai jeu buca vuliu dir quei a ti, partertgond che tiu levsenn seigi staus la cuolpa de quella tuppada, che gl' entir vitg ha cuiu da tut cor a mi; mo ussa ch' jeu vesel, co ti vul aunc defender il schani, stoi jeu dir a ti, che quei vegni mai pli avon, ni ch' ei vegn lu a dar enzatgei auter. Has capiu Tina?“

„Di e fai tgei che ti vul, bab; mo enviars in carstgaun endretg e de buna conduita, e seigi el tgi ch' el vegli e senumni sco ch' el vegli, vegn jeu mai

a purtar ni sprez ni odi. Tgei respect e gestadad enviars undreivla gliעד vul dir, ed en tgei quel consista, sai è jeu e sch'jeu hai era pér 18 onns.“
E schend quels plaid va la Tina puspei vi e dad esch ora. Sin sava se-
meina ella aunc ina ga entuorn e di ruasseivlamein: „Buna notg, bab.“

Il bab stat cheu miez sturnius. Ina semiglionta bucca e stinadadad vev'el aunc mai entupau en casia: „Ussa ha ei lu num ver ils egls aviarts sin tut, schiglioc sappi Dieus tgei ch'ei pudess aunc dar ordlunder... La tatta — Dieus fetschi po grazia cun ella — veva il medem tgau stinau, e mai zatgi che ha dumignau ella...“

* * *

Dapi quella sera ha il vegl de Lumbrins priu bein en egl sia poppa stinada e controllau pass e repass. El temeva uss era, ch'ei savessi esser aunc enzatgei auter che mo la munconza de tradiziun de familia, che dictassi ad ella in semigliont secuntener. Tgei raschuns vess ell'era pomai de defender ils Casaultas cun tala fervur? Ina tal' opposiziun fuss schiglioc buca de capir davart sia poppa, davart la pintga, ch'el carezava il pli fetg de tuts ils ses. Aschia patertgava il de Lumbrins, mo avon che prender amauns pli dadit-schiert sia matta, lev'el ver novs arguments enta maun...

Ina dumengia suenter mesastad vegn ei teniu vischnaunca. Stadas liquidadas las traplas currentas d'ina radunonza ordinaria, supplichescha il vegl de Lumbrins pil plaid en ina caussa de pli gronda e principiala muntonza:

„Mes preziai vischins!

Ei stauscha gleiti encunter gl'atun e suenter suonda sils calcogns il liung unviern, duront il qual la gronda part de nos giuvens restan inoccupai e gidan a migliar si preit e paglia. Vus saveis aschibein sco jeu, che nossa tiara ei paupra; ch'il gudogn ei scars e che nos giuvens ein sfurzai de bandunar nossa Val per gudignar il de viver per els sez e per lur vegls. Entochen uss ei quei daventau cun ira schuldau e vus saveis aschibein sco jeu, ch'ils biars che han priu quei mistregn, ein vegni vinavon en tuts graus, e che beinenqualin ha schizun purtau daners e honors en nossa Val. Essend che nies temps ha buc aunc anflau in'otra via ni moda e maniera de gudignar egl jester, sch'essan nus ton sco sfurzai de continuar de far schuldada, sche nus lein buca ch'ina tiarza de nossa vischnaunca stoppi vegnir manteneda dals vischins. Igl ir schuldau ei oz buca mender che pli baul; anzi! Napoleon, il grond imperatur de Frontscha, drova schuldada; el paga ina biala schulda e sco el sez ha detg e praticau, ha scadin ch'ei capavels e vul vegnir vinavon, la bitgetta de marschall en siu turnister. Che quei ei aschia, muossa igl exempel de nies renomau general Demont. La caschun ei buna e perquei sepatronei dad ella. Jeu vess caschun d'engaschar 150—200 umens ell'armada de Napoleon. Jeu recammondel de far diever della caschun

e stundel a disposiziun per scadin, che s'interessescha dalla caussa. Fagei diever de quell'interpresa; ei gl'ei ina bun'ovra per in e scadin ed oravon tut per nossa vischnaunca. Jeu hai plidau!“

Quels paucs plaids paran d'haver fatg impressiun sin la radunonza. Negir ughegia de dir in plaid encunter igl ir schuldau, essend ch'igl ei adina stau aschia. Denton encunter la moda e maniera, co quei daventava havessen plirs giu mustgas de far lur objecziuns, mo els ughegiavan buc, gnanc ils vegls buc, ch'eran presents e che vevan fatg atras beinenqual battaglia per signurs jasters. E tgei levan ils giuvens dir? Els che vevan aunc neginas experientschas da quellas vards; els che vevan il bia udiu a raquintond mo dal bi e dagl emperneivel ded esser schuldau.

Mo denter els sesanflava lur capitani, ch'era segiramein negin létgaspida e che fuva denter tuts il pli radical encunter la moda e maniera, co il far schuldada vegneva praticaus da quellas uras. Perquei eis ei buca de sesmervegliar, che las egliadas dils mats ein drizzadas sin Gion Gelli Casaulta, che fa en da quels graus la politica de ses vegls. Gion Gelli senta, che l'entira radunonza spetga sin ina risposta dad el e ch'el ei culpents ina a sesez, sco als ses. El supplichescha pil plaid e plaida frestgamein:

„Preziai vischins!

Vus haveis udiu tuts ils plaids de signur Mistral de Lumbrins. Pertenent las pusseivladads de gudogn mondel jeu d'accord cun el ded A entochen Z. Nus essan memia bia glied giuvna en vischnaunca e perquei sfurzai de bandunar ils cars de casa ed era nossa cara Val per forza mai pli turnar! Deplorablamein stuein nus far quei e zuar perquei che nos signurs han entochen ussa mai fatg breigia d'encurir in'otra via. Las raschuns ein claras. Quels che duessen purtar enqual sacrifici pil general, fan pli tgunsch d'encurir e nutrir lur avantatgs ed emplenir lur buorsas — e quei sin donn e cuost de quels che ston riscar lur veta leuora el mund en tiaras jastras, e sut il commando de prencis e signurs jasters.

Che nus giuvens mats e ménders era, mein schuldau ed encurin aschia de vegnir vinavon, de segidar sesez, sco era de gidar ils de casa en tutta honor, ei ina caussa undreivla e buna. Mo che nus auters stuein schar far quei cun nus, sco ils stiarls, ch'ils marcadonts cumpran de nos purs e che vegnan lu catschai a Ligieun e leu vendi a tonts e tonts auters marcadonts, gliez ei en mes egls ina vergugna; gie, il pli grond abusi de nossa tiara! Tgi ha il grond gudogn de quei marcadem? Negin auter che quels tals, che fan schuldada! Els stattan a casa, fan bienmarcau lur schuldada, termettan ella als marcadonts gronds, che pagan bein, — secapescha buc a nus! — Els van cun la gromma e nus savein beiber il latg sgarmau. Els survegnan tetels d'honor e cadeinas ded aur — quels numnadamein che han mai viu ina battaglia, numdir fatga tras ina tala — e nus vegnin catschai viden el fiug dils

canuns; nus ughiein nosa pial per in pèr bluzchers a di; nus svanin e sparin in bi di senza num e menziun. Quei ei nosa sort, ina tresta sort! Stuein nus ughegiar tut, sche laschien ins era a nus il profit digl ughetg! Quei ei quei ch' jeu hai de dir. Nus giuvens lein batter e luvrar per honor e verdad, era per nosa patria, che duei haver art e part de tut ils success de ses fepls; quei sto e duei denton daventar tras independenza interna ed externa — e buc alla moda dils marcadonts de stiars! — Jeu hai plidau!“

Sin quei curaschus e beinponderau plaid suonda in bravo davart la pluralitad della radunonza, in bravo sc'in suffel orcanic. Il de Lumbrins vegn alvs, epi verds, epi mellens — e tut ei spaniau sin sia risposta.

Revegnius ch'el ei in techet da quella nunspitgada frida mortala, aulza il vegl sia vusch per derscher ina dracca d'aviras sin Gion Gelli e tuts ils Casaultas, sco ins veva aunc mai udiu zatgei semigliant!

„Preziai vischins!

Quei che quei buob bletsch, fepl d'in miserabel rugadur, ha tratg oz a mi el tgau, cheu avon l'entira vischnaunca, ei nuot auter ch'ina sadiala de la vadiras pleina calumnias ed impertinenzas naven dil funs entochen gl'uvierchel. Igl ei denton buca de sesmervigliar: la stiala vegn dal lenn; e ses vegls ein depauperai muort lur luschezia e scuidonza ed el vegn a pirir dalla medema malsogna e cun el vegn quella rateina dil huz a svanir peradina ord nosa Val. Che quei daventi vegn la dertgira della Ligia ad haver quitau. Quei ei tut quei ch' jeu hai de rispunder oz sin las tschontschas caluminontas de ina tarladida bucca mallavada d'in buob bletsch, che ha buc aunc schetg davos las ureglias.“

Igl effect de quels plaid, ei dal tutfatg in effect de maz — per il signur de Lumbrins. Buca mo ils giuvens ein ussa pir che zacu encunter il vegl e sia politica, sundern er ils vegls. Ed in de quels ha perfin la curascha de grir ad el en bucca: „Cura ch'ins passa giu per la cua dil tgaun, sche tgiula el.“

Sc'in desperau banduna il de Lumbrins la radunonza de vischnaunca; era ils umens van a casa a gesticulond e paterlond sco aunc mai e sut mintga tetg vegn il vegl truaus da tuts per ina e peradina...

Mo il trument de Gion Gelli ei era gia ton sco francaus... e regulaus.

* * *

La dertgira della Ligia ha buca fatg liungas; il „culpont“ vegn accusaus per ingiurias, detgas publicamein buca mo sur Sia Sabientscha, il signur de Lumbrins, mobein era sur las outras, auldtigadas Sabientschas, ch'el hagi mess leu per traditurs della patria e per marcadonts e mazzlers della giuventetgna grischuna. Gion Gelli ha giu bi sedustar e sedefender; ei ha gidau nuot, buca smiul. Dal reminent ina caussa fetg capeivla, essend ch'ils derschaders de Gelli fuvan dalla medema pasta sco igl accusader e vevan la detta un schida cun ina calamita, che tschurventa tutta clara egliada!

Gion Gelli vegn truaus per haver detg ingiurias; el sto pagar ina gronda summa „per restituir l'honor maculada dil de Lumbrins“ — —

Per saver pagar il castitg, ha il bab de Gion Gelli stuiu vender il mises ed il prau grass — quei pauc ch'el veva aunc, e dacheu naven vev'ei num mirar de vegnir atras cun tener mo tiers manedels

Mo ils Casaultas han malgrad tut saviu pagar; han carschentau lur honor els egls dil pievel, ferton ch'il de Lumbrins vegn tenius per in lader. Siu muvel ingrondiu e ses praus arrundai imponan gnanc ils pli purs dils purs pli e cun far schuldada per la Frontscha ed autras tiaras, eis ei stau finiu per ina e peradina. Truai dal pievel fuvan uss atgnamein ils Lumbrins e buc ils Casaultas; truai dals de Lumbrein dals Lumnezians e dall'entira Ligia.

Mo malgrad tutta simpatia pils Casaultas, la dertgira veva truai Gion Gelli; els egls dils „signurs“ fuv'el in malfatschent. Quella pauca rauba, che restava aunc de lur fatg, tunscheva strusch de nutrir in vegl bab ed ina mumma malsanetscha; sia carriera ella tiara ei stenschida per inaga, siu sulet salvament ei igl jester...

* * *

Ils dus sulets ligioms, che ligiavan aunc el cun casa e vitg, fuvan ses vegls geniturs e sia cara Tina, la feglia de siu pli grond inimitg, ch'era malgrad tut la spusa de siu cor; siu esser, siu sentir e siu patertgar.

Dapi quella memorabla vischnaunca, veva Gion Gelli enzacontas jamnas nuota pli viu sia Tina, ch'el entaup'ella ina sera tard, turnond el pér da stgir dalla lavur dil funs. Vesend Gion Gelli a vegnend ella per in'otra via ora, va el encunter in tschancun e cun fatscha rienta ed egls tarlischonts de carezia e plascher, dat el la bunasera, sco sch'ei fuss schabegiau buca smiul, nuotzun, dapi la davosa fruntada.

La Tina ei tut surstada da quell'entupada; primo, perquei ch'ella carteva, che Gion Gelli fussi vilaus sils ses ed è sin ella e lu era perquei ch'el rieva e fuva cuntents sco antruras, cura ch'ei sentupavan. Ella encuntercomi fuva tresta e veva in'egliada pensiva, che deva a sia entira persuna l'expressiun d'ina flur, ch'ei sil precint de vegnir passa.

„Tgei tschera fas è ti oz?“ di Gion Gelli, prendend il maun de sia Tina, „tgei s'ei pomai è schabegiau, che ti laias pender il tgau? Ha'l bab forse scuvretg l'amur de sia poppa? Endi, jeu hai schon daditg nuotà viu tei... Tschontscha tuttina, mia cara Tina!“

Pér uss aulz'ella il tgau e mirond els egls de siu car, di ella:

„Jeu sun pli surstada che tresta de ver, co ti fas cass aschi nuot de tut quei ch'ei curriu e passau cheu il davos temps. Ti ed ils tes essas ton sco ruinai, e ti fas ina tschera cuntenta, sco sch'ei fuss schabegiau nuot dapi la davosa gada che nus essan sevesi. Declara a mi tiu secuntener!“

„Miu secuntener, Tina, ei il ver, crei jeu; el ei sempels e naturals. Il til de rapina, che tiu bab ha interpriu encunter nus, ha destruiu ni mia honor, ni quella de nossa casa. Nus essan, sco avon, glied undreivla e de conduita, sulettamein cun la differenza, che nus essan oz pli paupers che ier. Ed essend che quei ei daventau per motiv ch'jeu hai defendiu la buna caussa de nossa vischnaunca e de noss'entira Val, sche pertgei duess jeu esser trests e schar pender il tgau?“

„Mo vesas buc en, che ti has assassinau cheutras tia ventira e che ti has exagerau?“

„Giebein, jeu hai exagerau!“

„Ah“

„Per principi ed era per dar in exempel; jeu crei ch'ei seigi bien d'exagerar per tals motivs.“

„Oh, Gion Gelli, che ti vesses dumignau tetez lezza dumengia e vesses silmeins cuschiu. La ventira ed igl avegnir...“

„E tgei stuess jeu far, per far sco tut quella veglia rateina?! Encurir in protectur pussent, semetter sut il giuv d'in „signur“, seruschnar, enstagl star sidretg ord atgna forza? Na, engrazia. — Duei jeu forse isar il venter cun far reverenzas ruschnaunas? E far tschuffa la pial-schenuglia? E storscher il dies ed il tgau tochen giu sils pézs dils calzers? Na, engrazia! — Duei jeu forse adina dar intscheins, far il leischen ed emprender de senudar cun bials plaids? Na, engrazia! — Duei jeu forse sefar eleger Mistral entras vuschs unshidas e manzegas empristadas? Na, engrazia! Duei jeu adina mo spicular, haver tema, far carrauns, enstagl d'ir la via grada? Duei jeu redeger pamflets, sefar presentar? Na, engrazia, engrazia, engrazia!... Mo quei bein: agir da memez, esser grads e sincers, esser libers, ed esser persuls sch'ei sto esser; haver in egl che mira bein, ina vusch che tuna gest. Esser per in gie, ni per in na, combatter il schliet, batter pil bien! Luvrar senza retegn, senz'esser dependents de Toni ni Stin. Cun in plaid: Esser sesez en tut e dapertut; buca ira memia ad ault, mo ira tut persuls!“ ...

„Tut persuls, fa la Tina, bien! mo buc encunter utst! Co, per l'amur de Diu, vul ti ir ad ault, cun far inimitgs dapertut?“

„Per forza, Tina, de ver co'ls auters fan amitgs.“

„Tgei ortga idea!“

„L'independenza ei miu vèz. Displascher ei miu plascher. Tina teidla, e buc emblida: Quel mo che batta cun siu agen bratsch, per sempla veta, fei, dretg e verdad, cun atgna forza e patratg, gudogna la palma de libertad. — Ed ussa capeschas mei? capeschas miu far e demanar?“

„Jeu capeschel... mo buca diltut! Co vul ti reussir e vegnir vinavon en nossa tiara sin fundament de tals principis? Gliez less jeu bugen saver?“

„En nossa tiara...? Ti has raschun; la dertgira ha mussau clar e bein il spert de nossa tiara! Mo il mund ei gronds e sut outras steilas eis ei pli lev far sia via.“

„E l'amur per la patria, che ti has perdegau lezza dumengia sin vischnaunca, attaccond la pratica de miu bab? Co stat ei cun quell'amur?“

„Oh, Tina; quell'amur vegn mo a crescher e semadirar egl'jester. Tut quei che vala zatgei, sto esser madirau!“

„E l'amur per tia spusa? Ei lezza forse buc aunc madira?“

„Lezza, o mia cara Tina, stat en flur, sco quella della spusa pil spus; la permavera de noss'amur ei biala; lein haver quitau per la fluriziun; Dieus pertgiri ella da tuttas purginas e scheltiras...“

5. Stai bein o patria, egl'jester sto' jeu ir.

La stad ei stada buna; bia fretg e bien fretg bein madirau e regulau, empleina clavaus, talinas ed arcuns. La biestga ha giu ina buontad stad; ei ha dau giu latg senza fin e misericordia, e malgrad tut, las vaccas ein en carn, sco schon biars onns buc.

Ils purs san esser cuntents ed ein era ils biars. E buca meins las masseras! En tschaler ein las crunas cargadas cun mignuccas e stéra tut in tener, in sper l'auter ed in sur l'auter, ch'ei glei in plascher contemplar quella stupenta parada. E leuora sils funs, nua ch'ei va per bual, pasculeschan ils muvels, rustgond si il bi tersiel, liungs e spess, sco in bufatg risdiv.

Era la fin d'atun ei aschia, che negin savess giavischar meglier e denter ils vegls dat ei de quels che profetiseschan ina biala stad s. Martin.

In di odem gl'atun, vegn Gion Gelli Casaulta tut dubels giu da mises; el ei cargaus cun in buordi uorden de cuschina e de nuegl, ch'el ni leva ni ni stueva schar anavos al successur, che vev' il dretg d'intrar en siu niev possess cun s. Marc digl onn vegnend.

Oragiusum in con fa Gion Gelli in paus. El metta giu siu buordi e sepund anavos sils cumbels, ruauss'el, contemplond l'entira Val anen ed anora. Ensiviars sa e po el buca pli mirar; oz ei la davosa gada ch'el ei staus sin siu mises. Il buordi ch'el porta si dies ei levs, mo ton pli grevs ei il buordi quitaus e fastedis, che pasenta sin siu cor! Ella flur de sia veta, sto el dir che sia existenza ella patria seigi rutta e ch'ei hagi num nuot sefigar ella Val.

Tgei differenza oz, ni avon paucs onns, ch'el era aunc in buob de misès!

Da lezzas uras possedevan ils Casaultas ils bials praus giu egl'iral della Val, els vevan dus dils pli gronds e bials mises e maghers els aults ed els bass da mintga vard della Val.

Siu bab, oz in veglet crutsch e tut a mun, fuva staus aschi beinstonts sco'ls Lumbrins, mo sia politica clara e grada veva mess el bunamein a frusta. Esser in bien patriot fuva da gliez temps il pli prigulus ch'ei deva sut las steilas. Perquei vev'el depauperau e quei ch'era aunc restau, veva il fegl sfatg cun far la medema politica. Oz possedevan ils Casaultas mo las runtgas els aults della Val e las fogas e cavorgias giu el bass dil Glogn. Siu rival

encuntercomi, il Lumbrins, era vegnius pli e pli rehs. Igl aur jester veva scufflentau sia buorsa. Sco buc in ella Val, savev' el selegrar dalla situaziun che perfin la Bibla numna: beati possidentes! Sin quen dil bien saung puril, spons ed unfrius sils camps de battaglia egl jester, vev' el acquistau bials praus e muvelun cun star a casa e far bialas tschontschas. Sia beinstonza imponeva; cun lezza ei la cuida vegnida, accompignada da ses amitgs: uffecis ed honors. E cu il Lumbrins fageva beffas sur las runtgas e fogas de siu adversari en societad de ses frarsbiziechel, sche passav' el aunc per in um prudent e spirtus. —

Quei tut ed aunc bia auter, va tras il tgau dil Casaulta giuven, che stat cheu en dies e mira trestamein els stgirs nibels, che sefultschan neudora sul Pez Terri. Mo vonzeivi scatscha il suleagl las neblatschas brentinusas e sut ses peis resplenda l'entira Val Lumnezia el migeivel e bien suleagl d'atun. E sco il suleagl scatscha las neblas e mida la fatscha della Val, aschia semidan era ses trests patratgs ed el vesa ussa sco en siemi, in ventireivel avegnir plein suleagl e ventira, in avegnir honorific e sisum il tgiembel de quella ventira vesa el sia cara Tina, che stenda sia bratscha enviars el.

El ei cuntents cun sesez! Tut quei ch'el ha fatg entochen uss, ei stau gest ed honest e tenor la tradiziun dils Casaultas; mo quel che batta cun siu agen bratsch... mereta la palma de victoria!

La via ch'el vul prender per arrivar tier siu ideal stat aschi clara avon ses egls, sco quella ch'el ei jus entochen uss: Jeu vi ir'el mund, el grond moviment; jeu vi batter e luvrar per honor e verdad; er' egl jester vi jeu batter per mia patria, che duei haver art e part de tut ils success de ses fegls. Ha, jeu vi batter per l'indendenza interna ed externa, fundada sil respect e la honor de nies pievel. Sco mia cara mumma ha filau, urdiu e tessiu miu vestgiu, vi jeu urdir miu avegnir e turnar a casa culs fretgs de mia forza. E lu astg'jeu, e vi jeu mirar els egls al Lumbrins e dir: „Cheu sundel jeu e damondel il maun de tia feglia; siu cor possedel jeu gia daditg! La forza de miu bratsch e de miu spért, artaus de bab e mumma, ein mia honor, miu bratsch ei mi' honor, miu Diu miu protectur!“ ...

Leds e cuntents sco aunc mai en sia veta, lev'el sin peis, stermeina siu buordi si dies, sco sch'ei fuss tut ensemen mo ina bagatella e descenda spertamein il trutg, mirond cun cuntentientscha e luschezia sin sia paupra, mo cara casa, dorada dal suleagl della sera.

* * *

Ina bellezza sera della stad s. Martin 1806, eran ils mats stai si de frestg cun lur preziau capitani. Las fiastas de parada fuvan vargadas tuttas. Ei era stau in bi onn de compagnia ed aunc mai veva ei regiu denter ils mats tonta paisch, concordia, disciplina e quei veva legrau ménders e mats, giuvens e vegls. Il motiv de quellas bunas relaziuns fuva senza dubi il secuntener dil capitani Gion Gelli, ch'era malgrad sia lingia grada enten tut far e demanar, in mat

simpatic, conciliant e de buna luna. Tuttas intrigas, emprovas de discordia e malaveglia, purtadas ella compagnia entras enzaconts trabants dils Lumbrins, vevan fritgau nuot. Gion Gelli ha capiu de rebatter quellas, senza ch'ei vess dau discrepanzas e rizraz.

Per festivar il bi onn de biala compagnia, eran ils mats de Lumbrein pia seradunai quella sera. Els han cun quella caschun fatg star beinenqual mesira vin de Vuclina e schau viver la bunaveglia. Mo era lur ideals laian els viver en plaids e canzuns: la patria, la compagnia, lur capitani — e las rosas dil vitg.

Il davos resuna in vegndubel viva:

E viva nies capitani!
El vivi ditg, el vivi bein,
Cun sia biala giavischein!

* * *

Endi, capitani, qual'ei tia biala?
Casta, buna, schita sc'ina Diala?

Ed il capitani Gion Gelli rispunda, cantond cun vusch clara e sereina;

Mia biala ei de tuttas la pli fina,
De miu cor ed olma la regina,
Ell'ei biala sc'ina Diala,
Cast'e buna sco la Purschala!

E ses mats dabot sissu:

Sche vivi tia biala, sc'ina Diala!
Vivi ditg e vivi bein
Cun tei adin'ensemblamein!

Suenter aunc ditg haver fatg printgas e schau viver tut las bialas de Lumbrein, bandunan els l'ustria dil vitg per serender plaunlur a ca-lur. Mo denter la baselgia ed il casti dils Lumbrins seretegnau els aunc ina ga e contan viado ella frestga clara notg della biala stad s. Martin:

Cara biala, dormas Ti?
Stai po si! Di a mi:
Lai l'amur Tei durmir
Senz'in soli bi suspir?
Oh, sche dorma, dorma pia!
Nu has il cor e l'olma Tia?
Has quel rentau vid raub'e beins?
Di in plaid, mo in silmeins!

La canzun ha tunau e resunau tras la notg ruasseivla... cunzun el cor dil giuven capitani. Stimulaus dalla damonda della canzun d'amur de ses mats, intonescha el sia canzun:

Cun cor legrau vegn mintg' affon
Pli baul ni tard a casa
Er jeu turnass a selegrond
Anfluss jeu mia cara.
Jeu hai serrau tei vid miu cor
E creiel tei per mia,
Jeu audel aunc tes plaids trasor:
Miu cor has ti adina.

E sco per lezza fiasta de Sontgilchrest, sesarva puspei la medema fenestra e sc' in spert ord in auter mund, vesa Gion Gelli comparend leu la matta de siu cor en vestgiu alv sco la neiv, la dunschala cun las terschollas brinas, doradas dalla glina... Ella fa ina reverenza; Gion Gelli po cruschar ina solia egliada... e svanida ei la biala de siu cor.

Gl'auter di la sera, empau pli tard ch'igl ordinari, va el a perver siu muvelet. Denteren ha el aunc temps d'encurir in matg, la davosa burschina. E lu, havend pervesiu e regulau, va el a casa tras la notg stellida; tschenta la brenta ed il matg sin meisa-cuschina, va bufatgamein sin combra, trai en sias caultschas-carpun cuortas e sbargatta vi e della Val ora.

Stai bein o patria, egl jester stoi jeu ira!

6. Sut las bandieras di gl imperi franzô

Gion Gelli Casaulta camina quei ch'el po trer las combas tras vitgs ed uclauns ed arriva aunc avon mesa notg a Glion. Mo era cheu seretegn el buc; el va visclamein vinavon adina pli e pli spert, sco sch'el less fugir dalla riel de haver bandunau aschi anetg e senza comiau ses buns geniturs, sia cara Tina, ses mats e siu Lumbrein. Ei fuva il davos de november, la notg fuva freida; l'aura sut deva de biestg ed ei veva num scumiar combas per buca schelar. El arriva allas siat della damaun a Cuera, nua ch'ei fuva fiera quei di e bia veta sin vias e streglias dil marcau.

Per schabetg frunta el ensemen leu sil Gansplatz cun ina partida giuvens della Cadi, ch'eran ual levai e sil precint de prender zatgei de caul en ina ustria vischinonta. El salida curteseivlamein quels de leusi, empiara nua de viadi, ed udend, ch'els bandunien oz la patria per ira schuldau en Frontscha, offniescha el ad els, ch'el seigi medemamein sil precint de bandunar la patria ed ira egl jester.

Il menader de quels circa 20 umens giuvens — in um els 40 — envid'en el de vegnir cun els e de s'engaschar el battagliun Castelberg, che batti en Spagna per igl imperatur Napoleon. Gion Gelli Casaulta accepta l'invitaziun cun la resalva, ch'el, ina gada en Frontscha, s'engaschi sez en in u l'auter battagliun svizzer. Il versau „werbun“, che menava ils giuvens ord la patria grischuna, ei mals uonda e desista de zungiar il mat de Lumbrein de gia

sil mument s'engaschar sco'ls auters el battagliun Castelberg. El quenta che in di vegni il Gnabatsch bein a vegnir madirs e far sco els . . .

Gion Gelli Casaulta veva priu cun el mo treis Louis d'or per spiendi; quei fuva in schenghetg che sia buna mummetta veva fatg ad el il di che siu mat era vegnius capitani dils mats de Lumbrein. Quels stuevan silmeins tonscher tochen a Paris! Ei veva pia num spagnar, purtar unfrendas e perfin trer giud bucca, sch'ei fageva debasegns.

Els bandunan Cuera aunc quei di ed arrivan la sera a Turitg; naven da leu traversan ei ils cantuns sut e vegnan en paucs dis a Basilea, per bandunar leu la patria svizzera e prender la via tras la Frontscha occidentala.

Lur menader, Gion Gieri Caderas de Ruschein, encunascheva la via naven da Basilea a Paris, aschibein sco'ls trutgs de cauras de siu vitg e meina els via grada: Belfort, Chaumont, Troyes, Paris.

Per Nadal (1806) arrivan els tuts saunamein ella capitala digl imperi franzô, suenter haver fatg gronds strapazs tras la Frontscha occidentala. Sin quei liung viadi, vevan els entupau dapertutanavon buna, curteseivla gliued, che teneva fetg bein ils schuldaus svizzers, destinai pils camps de battaglia de Napoleon. Gion Gieri Caderas, in versau schuldau, saveva il lungatg della tiara e perquei mava tut bein e scoiauda e nos romontschs han sin lur liung viadi endisau aschibein lur ureglias vid il niev lungatg, ch'els capevan gia buca mal la nova viarva, arrivond els finalmein a Paris.

Entochen Daniev 1807 restan ils 21 schuldaus romontschs a Paris, visitond differentas casernas e garnischuns-schuldada, destinada per la Spagna e Portugal, duas tiaras vischinontas, che Napoleon era sil precint de suttametter a siu szepter imperial.

Sin lur cuorsas e promenadas tras il grond e bi marcau digl imperi, entaupan els pliras gadas trieps pli pigns e pli gronds de schuldauda grischuna e denter quella buca paucs Romontschs. Quels udevan ils biars tiel battagliun Castelberg, destinaus de marschar en Portugal. Enteifer quels dis sedicida Gion Gelli de medemamein s'engaschar el battagliun Castelberg, mo expressivamein da sez anô e senza negina mediaziun d'in werbun. Il motiv per quella decisiun, ei stau in patratg patriotic — en tiara jastra. Entras quei engaschi lev'el punctuar il spért de communitad romontscha; el leva — era lunsch naven dalla patria — esser unius culs compatriots e prender art e part de lur honors e victorias, de lur miserias e terradas.

Paucs dis suenter Daniev, vegn la nova schuldauda grischuna, destinada pil battagliun Castelberg, ch'era gia sut las armas en Spagna, mondurada ed ei semuossa, che la nova recruta sepresenta stupent. Igl ei tut gronds e bials umens giuvens, cun vestas cotschnas brinidas e schanis de buna stgeina. Els ein s'engaschai per 4 onns, ed all'entschatta schaner marschan els cun aunc outras truppas tras il sid della Frontscha ed arrivan suenter in liung e stentus viadi de 15 dis al pei dellas Pyrenaeas. A Perpignan ruaussan els

du dis, per allura contiunar il stentus viadi sur las spuretgas Pyrenaeas. Nos Grischuns-Romontschs ein cheu sco da casa e fan tgunschamein ils trutgs tras fogas, raufas e cavorgias. Arrivai vi da tschella vard, en Andalusia, vegnan las truppas spartidas e nossa recruta svizzera pren la via encunter Portugal, nua che campava da lezzas uras il battagliun Castelberg. Ils novs guerriers vegnan instrui all'entschatta 3—4 jamnas demaneivel de Lisbona, epi incorporai el battagliun destinau, che sesanflava da gliez temps el mar-cau de Lisbona sez.

Quei di han els stuiu engirar fideivladad allas bandieras digl imperi; „Sco la scartira, ch'ei a nus vegnida legida e ch'jeu hai bein capiu, demuossa, vi jeu viver en vera fideivladad, suenter la veglia de Diu, senza negin pregiudeci. Jeu engirel; ei vivi Napoleon, vivi igl imperatur franzô.“ Ed ils novs schul dai, aunc pauc versai, mo plein entusiasmus per Napoleon, aulzan lur tschaccos sillas bajonettas e repettan: „Viva igl imperatur Napoleon il Grond!“

Quei di han els fatg fiasta, buiu e magliau bein e detguonda e cun quella caschun aunc empriu d'enconuscher in'otra partida Romontschs e Grischuns, ch'appartenevan gia agl emprem battagliun dil secund regiment, e nua che era els, ils 21 recruts, vegnan definitivamein incorporai quels dis.

Il commando veva Castelberg, in bien officier ed oreifer patriot, mo deplorablemein fuv'el malsaus per temps, e Castella, in officier friburgès, menava els il bia en siu stagl. Mo en quei battagliun survevan aunc in'ulteriura partida officiers grischuns e romontschs. Per exempel: capitani Hercules de Salis-Seewis, capitani Pieder Demont de Vella, il litinent Balthasar Bundi de Glion e litinent Conrad Caprez de Trun. Ei ha buca duvrau quei temps, ch'ils Romontschs han encunaschiu in l'auter e ch'els ein s'alliai pli ferm ensemen enteifer il battagliun, dil qual els formavan bunamein in'entira compagnia. Ei era ina compagnia, che curdava si orda tuttas e che vegneva buca numnada senza raschun: „la biala“, essend ch'ils schuldaus ord Pom-palusia eran tuts gronds e bials umens, umens de stupenta comparsa, de buna sanadad e d'amicabla collegialitad.

La sort de nos schuldaus romontschs ei stada de mintguisa. Duront igl onn 1807 han els parcuriu bunamein l'entira Spagna; han giu per part bials dis e per part era menders. Enqualga vivevan ei sco retgs, magliavan gaglinam dil pli fin e vin suenter gust e giavisch. Lur veta stuevan ei è buc adina riscar; gie, per temps marschavan els sco signurs tras quella benedida tiara, admiravan la rihezia, emprendevan d'enconuscher il pievel e siu lungatg, ch'els capevan empauet senza haver empriu quel.

Mo ei deva era auters temps: pauc e setel culla maglia, gronds prighels de veta, carischias, malsognas e la pli gronda mulesta de tuttas; las guerillas! La Spagna, conquistada entras las truppas de Napoleon, ha duront ils onns 8 e 9 empruau de better giu il giuv digl imperi ed ha per quei fatg revoluziun,

mo ina revoluziun, sco ins veva aunc mai viu ina ell'Europa. Enstagl levar si tuts e formar armadas e batter battaglias, era l'entira revoluziun ina cadeina senza fin de pintgas patruglias, che sitavan davos las caglias neu, ni era giud tetgs, cura che la truppa franzosa mava speras ora. Las guerillas s'extendevan era silla populaziun civila dils vitgs e marcaus.

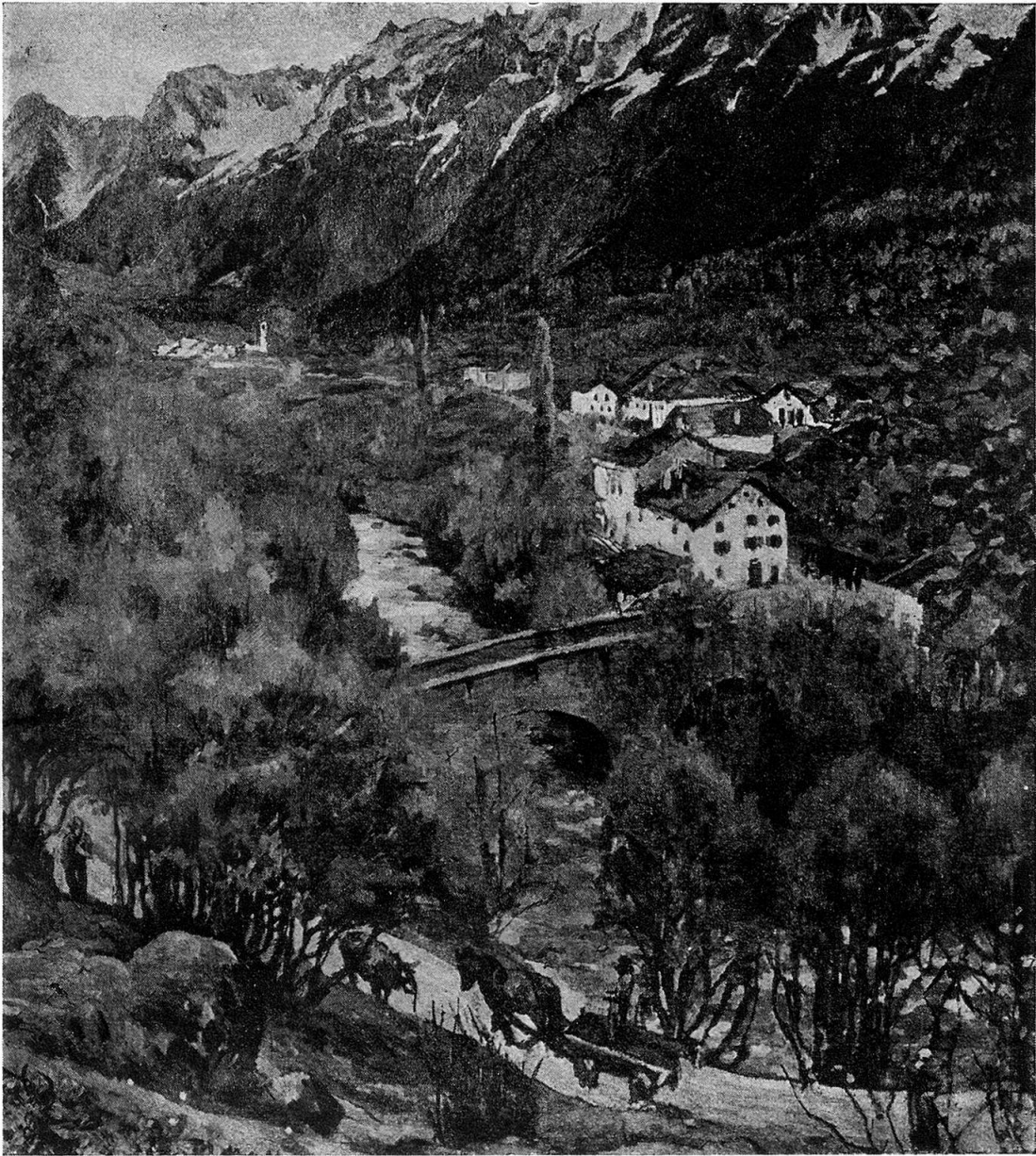
Nos bravs schuldaus romontschs, ch'eran ussa gia pli ch'in onn en survetsch militar, vevan ni viu ni udiu zatgei semigliont: els tumevan buc ils Spagnols che sedefendevan, mobein quels ch'eran sesuttames. Els ni marschavan ni ruassavan cun segirezia ora silla tiara, nua che la pli amicabla hospitaliad, saveva far tremblar els. La siarp tussegada sesanflava savens en lur miez, enqualga era quella schizun in affon, che purscheva pumma e fretgs ad els, enqualga era ina biala matta, beinvulenta al carsinem della schuldata ed enqualga schizun la dunna de casa... Biars seschavan carmelar, cartevan allas egliadas passionadas dellas bialas Spagnolas — e la fin fuva els pli bia cass ina mort stermentusa: il cunti, il tissi e malsognas mortalas.

Mo nos Romontschs eran buca Franzos, che seschavan adina puspei pegliar entras tuttas pussevlas calamitas davart il pievel. Els eran vegni precauts dil gianter e fidavan da nuot. Mavan els en in'ustria e prendevan il necessari per viver, sche stueva igl ustier magliar avon els ina talgia paun, ch'els tagliavan sez giud ils pauns cumprai e beiber in sitg ord la butteglia vin, ch'els vevan fatg dar. E cura ch'els mavan a durmir, tschentavan els da sez ano, avon, entuorn ed en lur dormitori pliras guardias; els levon buca riscar la notg per forza esser perforai la damaun d'in stilet... per mai pli sedestedar!

Era a nos Romontschs ha la mort strihau ina gada per la barba e sche Gion Gelli Casaulta, il pli precaut de tuts, era buc, sche fussen tuts restai en Spagna per ina e peradina.

Ina sera ein, Gion Gelli Casaulta ed aunc 3 auters Romontschs e cun els 5 s. Gaglés, arrivai sco patruglia en in vitg d'Andalusia, ella contrada de Las Cabezas de San Juan. Sco d'ordinari han els era quella sera buca traschau d'encurir in suttetg della megliera paretta. La patruna de casa, ina dellas pli bialas femnas dil contuorn, fa alla patruglia in cordial beinvegni. Ella hagi bugen ils Svizzers schev'ella e leva nuota calar de ludar els e co lur monduras schubras e bialas stettien aschibein ad els — ed auters biars e semiglionts flatems. Suenter ina veritabla dracca cumpliments e flatems, lai ella purtar ses survients in bufatg tschelat vin si da tschaler e camonda de pinar ina buna tscheina alla biala schuldata svizzera.

„Vus vegnis a beiber cun nus, graziusa signura, di Gion Gelli alla nobla massera.“ Sin quels plaids prend ella immediat in migiel vin e beiba quel sur tgau ora, schend: „Al rey Don José!“ Silla sanadad dil retg Giusep! (Frar de Napoleon, dapi 1808 retg de Spagna). E per s-chitschar lur dubis, empleina ella in secund migiel tgiembel-pleins e beib'o tocca funs; quella ga

Giovanni Giacometti †

CONTRADA BERGAGLIOTTA

sin la sanadad della biala schuldada svizzera! Nos umens paran ussa ded esser conventschi dalla sinceradad della biala Spagnola. Mo a Gion Gelli para ina tala simpatia ded esser extraordinaria, ed el sco menader della patruglia supplichescha la signura de far aschibien e magliar cun els dallas tratgas tschentadas sin meisa. Ella sesa immediat a meisa e maglia cun bien appetit, dend amicablamein enqual strieda als hosps de ton pintga e fleivla cardientscha.

En stiva della biala Andalusiana eran aunc 4 affons buca gronds, treis buozs ed ina bellezza mattatscha ded 8—9 onns. Gion Gieri empiara, sche quei seigi ses affons ed affirmond la signura, di el, en tun de comando: „Lura ston els era tschenar cun nus.“

„Vus veis adina suspects“, rispunda la femna, „vess mai cartiu ch' ils Svizzers fussen aschi temeletgs e de pauca fidonza.“

Ella fa seser ils pigns a meisa e cammonda ad els de magliar cun els.

„Buca temei, mes cars Svizzers, vus veseis sez, els maglian sco jeu.“

Vesend la schuldada ussa quei, han plirs dils malcartents entschiet a migliar sco la nobla dama e sia familia.

Sulettamein Gion Gelli e dus auters compogns della Cadi, vulan buca semetter a meisa culs auters e fan la stgisa de stuer far guardia, tochen che ils auters hagien tschenau. Els van empauet per la casa entuorn ed era odentuorn, ferton che la Spagnola e ses hosps continueschan legramein cun lur past de pardananza, cun galeidas e galeidas dil vin il pli fin. Arrivond plaunlur encunter la fin della gasteria, s'excuseschan ils biars pervia de lur temeletgadad. Ell' accepta quels compliments per part cun bials plaids, per part cun beffas, fagend ina tschera miez legra e miez seriosa.

„Jeu vesel, di in bienatsch de Pitasch, Sep Luregn Caduff, che nus havein fatg entiert alla nobla signura, e ch'ell'ei vilada sin nus.“

„Bien, sche la biala signura ei buca pli vilada sin nus, di in barbus de s. Gagl, ch'era levas si da meisa e priu giud la preit ina mandolina, sche conta ella a nus in bi sault spagnol.“

„Pilvermo! Ha, secapescha, in sault spagnol!“

„Vinavon pia e senza caprezi, cloman ils umens.“

Ella pren la mandolina, ed accompagnond ella sezza quella cun canzuns, entscheiv'ella a saltar plirs leghers saults populars. Ils schuldaus contan legramein il refrain . . . mo remarcabel! tier mintga nova strofa vegn il tact pli plauns e retardonts ed il tun della vusch pli e pli fleivels. Tutenina vegn la cantadura melna sc'in sterpin, sia fatscha sestrida, ella catsch'ora in per eglis pitgivs, che tut tema e lai dar igl instrument orda maun. Cun forza desperada lev'ella si dalla suppia e vul svidar il migiel che stat avon ella; ses mauns tremblan, sia detta seretila e derschend era quel sur tgau ora, clom'ella sc'ina desperada: „Al nuestro rey Fernando!“ (il retg, che Napoleon veva stuschau giud il tron!) Ils schuldaus miran in sin l'auter sco sche ei vesessan sperts.

„Al rey Fernando!“, repetta ella. „Muerte a los Svizzeres, a los Franceses!“ Sco sin commando seglian ussa 10 sabels ord la teigia; mo sin quella smantscha rispunda ella cun in surrir diabolic. Riend sco la feglia de Lucifer, dat ella per plaun vi e ferton ch'ella serocla e sestorscha sil bi planschiu de marber, sc'ina siarp ella grefflas dil sprer, exprima ella triumfond: „Jeu sun tussegada e mes affons era!“ E lu suenter ina pausa suspironta, metta ella aunc vitier, adina riend: „Dieus, Nossadunna ed ils sogns seigien ludai! Vus essas era tussegai!“

Quella nuviolla ha bunamein schirau vi nos umens. In mument restan els méts ed immovibels, sco sch'ei fussen sdernai dal cametg; mo lu sefa desperaziun valer sin lur fatschas — vegnidas tutenina giginas.

„Nus? gie, nus fussen pia tussegai;“ repetan els. Mo strusch pertscharts de lur situaziun, vesan els avon lur egls ils paupers affons, seruclond tut dubels dal plaun vi sper la mumma, ch'era gia eria sc'in lenn e sur la qual'en ils paupers pigns sederschan — e mieran, grend e plirond, ch'ei va tras carn ed ossa.

Ussa pon els buca pli seretener, tilan lur sabels encunter la mumma per tiara, smaladend ella tochen giufuns gl'uffiern: „Mirei cheu l'assassina, la bestia de rapina, il monstrum. Lein tagliar empaglia ella e dar quell'estga als tgapers.“

Gia sgolan ils sabels encunter il pèz della morta, che Gion Gelli dat dad esch en culs plaid: „Gie, mo mazzei ils morts!“ — Tuts seretilan e buc in soli che vess giu la curascha de catschar il sabel tras il cor — della biala Spagnola . . .

Ferton che Gion Gelli e ses dus compogns han conservau lur saung freid ed engrazian Diu en lur cor per il miraculus salvament, greschan e burleschan ils auters, sco sch'ei fussen curdai ord la grazia de Diu.

Gion Gelli, encunaschend la sgarscheivla situaziun, ordeina: „Vus dus steis cheu e gideis sco vus saveis ils malsauns; jeu vegnel immediat a cuorer tiel miedi.“ Havend detg quels plaid, svanescha Gion Gelli Casaulta, cavalcond sc'in desperau tras la stgira notg.

Mo el ei strusch naven, ch'ils auters entscheivan a sentir dulurs starmentusas, che creschan ad in crescher — e sco ual avon la biala Spagnola, seroclan er'els pil plaun vi, sesturschend e grend, sc'in marighel condemnai.

Denter tuts eis'ei mo in, Franzestg Milar de Trun, che stat aunc tut ruasseivels sin sia suppia; ruasseivels e stèris sc'ina statua de marber. El veva giu la ventira de prender en, gest avon arrivar el liug, ina dètga galeida vinars — e quei ha scapentau il schani. Mo dalla tema ch'el veva e dalla peisa che sia panza pasava quei mument, stat el sin sia suppia sc'ina clutschiera sin ses ovs.

E duront che las pli sgarscheivlas scenas dulurusas han liug en quella stanza della mort, cavalchescha Gion Gelli cun tala prescha tras la notg, che siu

tguli spema tocca plaun. En ina bun'ura arriva el el liug de garnischun e raquenta a dus miedis de militer il succediu. Quels semettan spert a cavagl e tuornan anavos cun Gion Gelli el liug della disgrazia. Els arrivon leu, che treis dèls ein gia morts e freids per tiara vi e dus auters en agonia. Als vivs pon els aunc ordinar ina medischina, mo igl ei memia tard. Els ston tuts tener leu, deno Gion Franzestg Milar de Trun, che ha, suenter ver priu en la medischina, pudiu rupar engiu ed ensi, entochen ch'ei ha fatg. Cun sprez e sgarschur bandunan Gion Gelli, ses treis compogns ed ils dus miedis quei liug de scrocheria. Mo avon che seretrer, dattan els aunc fiug gl'emprem la casa dell'assasina cun tut quei ch'ei lien, sco era las paucas casas della vischinonza. La damaun cun l'alva dil di arrivon els finalmein tier lur garnischun.

Gion Gelli Casaulta, ch'era staus aschi precauts, beinpatertgaus e segideivels, vegn beneventaus cun aclamaziun da sia compagnia, cunzun dals Romontschs, che portan in treidubel viva sil curaschus e capavel schuldau e compatriot.

Era ils officiers della compagnia rendan ad el il duiu respect e l'honor meritada. Schebi il pli giuven dell'entira compagnia, vegn Gion Gelli promovius cun solemnitad militara, serschant dil battagliun Castelberg.

7. Bravura e victoria de Gion Gelli Casaulta a Puente el Santo

Tier ils prigulus combats della brava schuldada svizzera encunter las guerillas, vevan lur battagliuns giu considerablas sperditas enteifer 3—4 onns. Il davos han ins stuiu metter ensemen las restonzas de plirs battagliuns per far ordlunder in soli entir. Aschia ei il battagliun Goeldlin per exempel vegnius cumplettaus entras tut la schuldada, ch'era aunc vanzada dal battagliun Castelberg e dad auters corps.

En quei niev constituiu battagliun sesanflavan aunc adina 20—30 Romontschs, derivonts dil battagliun Castelberg.

Quei niev battagliun combinau, ha stuiu continuar il combat encunter las guerillas — e denter nos umens cun Gion Gelli Casaulta alla tèsta, eis ei stau in entir rosch, ch'ei sedistinguius cun bravura e honor.

Igl uost 1810 marscha il niev battagliun en tutta calira da Valladolid sur Duennas e Palencia a Soldana. Mo tgei aspect serasa avon igls egls de nossa schuldada! Negins Franzos, ni outra truppa de Napoleon era aunc stada en quella contrada e tuttina fuva tut devastau, las casas per part barschadas e quellas che stevan aunc, fuvan bandunadas. Quei tut vevan ils Spagnols sezs fatg; bandas de guerillas eran stadas all'ovra ed er ussa persecitavan quellas tscheu e leu nossa brava schuldada svizzera. Il pli deprimi, ed irritai el medem temps, ein els denton, vesend dapertutanavon sper via Franzos pendi vid la roma della pumera. Ils Svizzers speravan denton de puder tier Marquisetto, il menader de quels assassins, mo arrivai

a Potes, nua che quei utschi dueva ver siu igniv, han els stuiu constatar, ch'el era sgulaus ora, mo buca dal tut mitschaut. Il general franzô, Bonnet, veva entupau il schani e spatitschau sias roschas, aschia che Marquisetto ha pér igl atun saviu prender part al combat.

Han ils nos era buca pudiu tier il cap dils bandits a Potes, sche han els tuttina giu in outra satisfacziun. Els eran marschai dis en e dis ora ellas pli grondas caliras e schitgiras, mo arrivond a Potes eran leu las iuas मदiras ed ils Svizzers ein dai ellas vegnas, sco de dar en in pastg entir. Biars vevan fatg tondanavon diever della caschun, ch'ei eran vegni malsauns. Era ils Romontschs vevan buca fatg d'envidar, denton lezs vevan in bien tegn — ed ein aschia mitschai dalla desperaziun dellas caultschas.

Mo malgrad tut, ei veva num agir e perquei ha Goeldlin tarmes il capitani Anton de Salis—Samada cun 50 umens el vitg de Puente el Santo, che schai denter Toro e Salamanca, per pigliar leu, sche pusseivel, il menader dils insurgents, Don Julian. Mo ei ha muncau pauc, ch'ei fuss ju il cuntrari. Ils 50 Svizzers e denter quels era nos Romontschs, eran strusch arrivai el vitg, che Don Julian ei comparius, tut surura, sco sch'el vegness cun ses umens ord la tiara, ed ha tschinclau en il vitg e vuliu sfurzar ils Svizzers de capitular.

Capitani Salis seretila cun ses 50 umens en ina gronda casa-crap, la pli gronda dil pign vitg e rispunda als Spagnols cun ina terribla salvia, che biars de quels roclan sco mustgas giud lur cavals e pil plaun vi. Quels che stevan aunc en sialla, laian era buc envidar duas gadas; els seglian giud cavagl e dattan immediat fiug las casas vischinontas cugl intent de stenscher ils Svizzers ellas flommas e fimera, mo nos umens sedostan sco uors e vegnan suenter liunga e fadiusa lavur de stizar il fiug. Fussan denton ils herox spagnols stai beinpatertgai, sche havessen els sittau sils Svizzers e disturbau els de stizzar il fiug. Mo enstagl han els, suenter quella bravura, priu la via sut ils peis e sefatgs ord la purla. Denton, quei udeva gie tier lur tactica de guerilla!

Bein ch'ils Spagnols de Don Julian fuvan setratgs tuttenina naven sc'ina roscha curnaglia, sch'eran ei tuttina buca spari peradina. Ei veva num esser precauts e perquei termetta Salis ina pintga patruglia sut la direenziun de siu meglier serschant, Gion Gelli Casaulta, cun la cuncina ded ira sil clutger-baselgia e far guardia da leu anora. Quei era il punct il pli ault lunsch entuorn, nua ch'ins saveva observar bein e scoiauda tut quei che cureva e passava. Gion Gelli veva priu cun el aunc 4 dèls, tut Romontschs de leusi! Capitani Salis denton resta anavos cun ses umens el vegl quartier perinaga.

Gion Gelli e ses 4 compogns ein strusch sin clutger, ch'els vesan gia a vegnend in entir marighel tut ner, sco sch'ei vegness dalunsch ina gronda muntanera nuorsas. Igl εμπrem han els buca pudiu tscharner scoiauda, de tgei ch'ei setracti veramein, essend ch'ina hazra purlanza sesalzava sc'ina brentina avon quels utschacs.

Mo vonzeivi — „la muntanera“ fuva mo 300 meters circa naven dil vitg — po Gion Gelli tscharner exactamein, ch'ei settractava cheu buca de tschancementa de quater combas, mobein da quella de duas. Dall'orva sisum dil clutger anora fa el attents siu capitani entras segns, ch'ei arrivi de maneivel dil vitg in'entira armada purs spagnols, armai cun faulschs e flugials ed auters carpiens.

Vesend de Salis, co la caussa steva, ha el buca saviu far auter che seretret pil mument ord siu quartier cun ses ver 50 umens, vegnevan gie ils Spagnols tut a burlend, sco taur cudizai en in diember de varga 500 umens. Semiserar en ina forza de mo 1 encunter 10, fuss stau momentan la pli gronda tuppada ch'ils Svizzers vessen saviu far. Perquei seretilan els in pulit tchancun naven dil vitg.

Gion Gelli e ses amitgs sigl ault dil clutger vesan tuttenina, ch'els ein pegliai, sco las miurs en in clauder e ch'els han nuota pli temps de fugir. Vesend numnadamein ils purs de Puente el Santo, ch'ei vegneva tut surura in taniensucors, han er'els survegniu curascha ed era els priu neunavon lur uaffens, epi s'avanzai immediat encunter il clutger.

En in amen eis ei vegniu tut ner ded umens entuorn entuorn clutger e sche ei vessen buca giu pals e faulschs ed auters uaffens enta maun, havessen ins pudiu tartgar ch'ei settracti dalla fiasta della benedicziun baselgia, ni d'ina outra fiasta de pardanza. Mo quei cheu era in'outra fiasta! De mirar digl ault digl clutger oragiu vessen ins plitost detg, ch'ei fussi ina schaumna aviuls vilentada e cudizada, pertgei che sut lur peis grevan e burlevan ina banda de varga 500 umens e fagevan ina rueda, sco sch'ei fussen curdai ord la grazia de Diu.

Vegni staunchels dal burlir ch'ei burlevan, po alla finala il menader dils herox, Don Julian, sefar udir da siu asen anora, stend sidretg en sia sialla, sco da siu temps Don Quichote avon il marcau de Toboso. El smeina siu spadun encunter ils umens sin clutger e fa il sequent plaid, cun in pathos ed in'impurtonza, sco sch'el stess avon Napoleon sez:

„Sco comandant de questa gronda armada spagnola, damondel jeu il pugn plein umens, che sesanflan sin questa tuor, schebein els seigien cuntents de sesurdar ni buc. Capitulescha la pintga patruglia, schenghiein nus ad ella la veta, cass cuntrari vegnin nus a fimentar ora il tais per ina e peradina!“ Sin quella supierba offerta, compara Gion Gelli Casaulta osumsum il parsiel dell'orva sisum e cloma cun aulta vusch sur las testas spagnolas viadora, che tuts audan:

„Nus engraziein fetg e bein per voss'offerta, mo nus Svizzers en survetsch de Napoleon, il grond imperatur, enonuschein nies cammond e noss'obligaziun. Nus essan Svizzers e tenin ault nossa honor e nies bien num; aunc pli ault ch'ils herox spagnols, e perquei stein nus sin posta e vegni tgei che vegli. Nus havein el senn, ni de macular nies bien num ni de tradir nies imperatur pil qual nus stein oz el fiug.“ Il plaid „capitulaziun“ encunaschein

nus buc; per nus dat ei mo duas lètgas: victorisar ni murir. Jeu hai plidau en num de miu capitani, sco era en num de mes compogns cheu, ch'ei sco jeu dil meini de victorisar ni murir!“

El ha strusch detg ils davos plaids, che Don Julian grescha, epi tuts unisono, ch'ei tut strembla il clutger: „Sche muri pia; vus tgauns!“

Ils Spagnols vevan cumpatg spitgau sin quella risposta, pertgei che Gion Gelli veva strusch ord bucca ils davos plaids, che plirs runan neutier ina entira carga strom, ch'els stauschan dad esch-clutger en, epi dattan fiug la scala della tuor.

En in gienà ei gl'entir clutger en fiug e flomma ed ord mintg'orva sfuola ina fimera de stenscher. Encunaschend la situaziun, dat Gion Gelli Casaulta las ordas a ses umens ded ira tochen sisum il tetg-plat dil clutger e de untgir ora cheu sigl ur dil mir, per buca vegnir pigliai dallas flommas e per cheutras puder sedustar dalla fimera stinschentonta.

Da cheu anora han els stuiu batter in nausch e stufi combat culs barbars spagnols! Aschigleiti ch'in ded els stendev'ora il tgau in tec pli lunsch, schulavan las ballas buca mauffer neuasi sper las ureglias ora. Mo Gion Gelli cun ses compogns, vev'era buc el senn de mo far tgiatabigiet cun quella reffla sfrenada. Els sedrezzan aschibein sco pusseivel per rebatter tuttas attaccas. Muniziu vevan els pauca cun els e de beiber e migliar nuot dil tut. Ei veva num esser prudents e surtut buca piarder la curascha! Per observar fuva denton lur situaziun oreifra. Els vevan viu exact e bein tgeinins vevan dau fiug en clutger — e quels veva Gion Gelli el senn de schar ver las steilas da bi di. Els semettan si tuts 5 in sper l'auter e sin cammond de Gion Gelli tschentan ei lur fisis sigl ur dil mir — mo, secapescha, quelluisa ch'ins po buca ver quei leugiu — e lu, havend priu en mira ils schanis, in per in, schloppegia tuttenina ina ferma salvia neugiud clutger ed enaquella roclan 5 dèls dil plaun vi e fan pli ni hau ni miau!

Igl effect de quella salvia ei stau in disturbi maisudiu. Tgi fui, tgi grescha e smaladescha, tgi muossa pugn e tgi sezuppa davos ils mugrins. Perfin Don Julian anfla per bien de descender de siu asen e de sezuppar davos la pétga-fontauna.

Per enzacontas uras er'ei vegniu ualti vid giu entuorn clutger! Nos 5 dèls fuvan denton precauts e vevan igl egl sin tut. Gion Gelli ordeina, che scadin de ses 4 subordinai seposti sin ina dellas 4 vards dil clutger e detti part ad el, sco che zatgei suspectus sereghegli el contuorn. Sittar dueigien ei mo sin expressiv cammond: ei hagi num spargnar la muniziu. Mo ferton ch'els fetschien guardia, dueigien ei scarpar ora crappa grossa ord il mir sisum e prender giud tetg las plattas grossas. Ei savessi schabegiar, che quei material survessi aunc buca mal encunter attaccas nunspitgadas.

Ei dueva buca ira ditg, ch'els ein stai cuntents de lur provisiun crappa. Encunter sera de quei medem di, annunziescha Battesta Durgiai de Mustér, che fageva guardia dalla vard encunter Toro, che, sch'el hagi viu endretg,

peini ina partida purs leu giudem il vitg ina spezia de tetg! Gion Gelli Casaulta vegn da sia vard e sa contemplar la caussa bein e scoiada: ei se-tracta veramein d'ina uestonza ord aissas grossas, ch' ils Spagnols catschan ensemen en fuorma de tetg! Cun quel q. v. d. sut quel, vevan ils schanis el senn de s'avanzar per forza metter minas el mir dil clutger e sin quella moda segliantar tut ensemen...

Sco previu, semova la sera tard — ei fageva pli stgir che clar — ina baita ambulonta dalla vard sut dil vitg si encuter il clutger. De mirar dalla tuor anora vessan ins detg, ch'ei fussi ina méttta de fein de 10 combas, che semovi plaun plaun tras ils praus. L'entira maschina arriva alla finala tochen si tier tier il mir ed ins auda immediat a luvrond cun puntga e marti.

Gion Gelli ei cuntents sc'in'olma, ch'el ha dau cammond de far crappa. Ussa portan els neutier lur material e tschentan quel sin'in'aissa grossa, ch'els vevan cuort avon scarpau ord il tetgal. Havend emplunau si in entir mir senza ch'enzatgi vess encurschiu lur preparaziuns, dat Gion Gelli aigra e prendend ensemen tut lur forzas, aulzan ils 5 uors grischuns lur rempar movibel osum il mir — e tuttenina dat ei leugiu al pei dil clutger ina sfraccada ed in griu, che fa tut tremblar l'aria, e sissu in ruaus sepulcral. Ils 5 miniers, ch'eran s'avanzai cun il tetg movibel, fuvan splatergnai ora petta-plat sut lur babau en, ch'ei han gnanc giu temps de dir Jesus buc!

L'impressiun silla banda, che steva davos noda, ei buca stada pintga. Quella sera ha buc'olma de carstgaun ughegiu de s'avanzar aunc ina ga ed è buca de dustar ils miniers splatergnai; è buca il grond herox Don Julian!

Per quella notg han nos bravs Grischuns giu ruaus e durmiu aunc buca ton mal, ora sisum igl ur dil mir, ferton ch'in ni l'auter fageva trasora guardia.

La damaun beinmarvegl cull'alva dil di han els tuccau d'ave Maria, buca sco'ls Spagnols, mobein sco'ls de Lumnezia e quels della Cadi. Havend detg igl Aunghel de Diu, ein els buca pauc en smervegl de veser puspei al pei dil clutger l'entira banda puraglia maldisciplinada, che veva fatg „bravuras“ il di avon. Els renoveschan pil di ora pliras gadas lur attaccas, mo adumbatten! Il mir dil clutger era aults e lads e de vegnir internamein dalla tuor si, vevan els sez fatg nunpusseivel cun dar fiug las scalas. Quei ch'els empruavan denton aunc adina, fuva de fimentar ora ils umens sin clutger. Mo mintga gada che ei devan in'emprova, vegnevan ils piofis beneventai da nos tschun valerus cun ina salvia en uorden; il pli savens restavan dus-treis sil plaz e devan ni combas ni bratscha pli. Quei veva dau de patertgar a lur cummandant Don Julian ed el mida tactica. Il rutinau guerillist menava cun el in sulet canun, vegls e tschabracs, ch'el duvrava plitost per far tema, che per effectuar enzatgei. Quel vegn ussa mess en moviment ed ils purs Spagnols entscheivan da camifo. Ils emprems siets ein denton i sil pli pauc dus umens ault sur il clutger ora e fatg tremblar mo l'aria e las fenestras de Puento el Santo. Alla finala arrivan dus siets tochen si tiegl ur sisum il clutger e fan in tec

puorla si pil mir. Mo leugiu greschan ils herox tier mintga siet: „Victoria, victoria“ e saultan entuorn en rudî, sco las spagnolas dis de perdanonza. Mo tgei eis ei pomai schabiau? Tutenina, — in' ulteriura rumplanada dueva far tremblar „ils scrocs“ sin clutger — dat ei ina horrenta scarpada, il famus canun de Don Julian seglia en melli scalgias e mazza siat sil plaz, che roclan cullas combas agradsî, ch'ei han gnanc temps de dar la comba buc. Quella grondiusa bravura ha allura concludiu il secund di della bloccada.

Mo per Gion Gelli e ses compogns sigl ault della tuor de Puente el Santo ei la situaziun — malgrad lur success e malgrad las vanas attaccas de lur inimitg — ina desperada bunamein! Els ein gia dus dis ed ina notg bials e persuls sin clutger, tschinclai en da varga 500 inimitgs ed aschilunsch sco els pon tscharner da lur tuor anora negin agid; igl ei veramein, sco sche lur truppas fussen idas naven ed havessen emblidau els radicalmein. Dalla vard de Toro, sco dalla vard de Salamanca negin agid, negina enzenna, gnanc de schuldada franzosa buc — ed els cheu amiez ina roscha animals scarponts culla fom el venter e senza vivonda e bubronda; mo il pir ei ch'els han strusch muniziun buc!

Schebi che Gion Gelli e ses amitgs vevan è buc adina giu pardanonza tochen ussa; anzi il pli savens in pursepen mo miez pleins, vevan els tuttina aunc mai sentiu, co la fom fa mal e co ella sa perfin destruir igl entir esser dil carstgaun.

La secunda sera, suenter esser stai gia 36 uras silla tuor e battiu sco liuns, entscheivan lur forzas a sminuir pli e pli. De durmir sco la sera avon, gnanc raschieni, pertgei che la fom el venter lai buca clauder egl, e tuttina ein els staunchels e fleivels sin dar entuorn. Gion Gelli Casaulta, schebi aunc giuvenets, ei intelligents uonda per enconuscher la situaziun morala de ses umens, sco era tschella miseria, ch'ei era seglida ad el el venter...

Dapi suenter miezdi vevan ses umens detg ad el ni plaid ni miez; els eran méts e mellens sco sterpins ed in sco l'auter ughegiava strusch d'alzar il tgau e mirar sin siu vischin, per tema ch'el daventassi lu fleivels ed entschavessi cun las lamentaschuns...

Trentasis uras vevan ils tschun valerus pia tenu la dira encunter 500, ed aunc ussa stevan els sidretg; mo tgi less snegar: la nera fom mira pitgivamein ord lur egls. Ussa rimna Gion Gelli Casaulta ses fideivels compatriots entuorn el, ora sigl ur dil mir, nua che quel fuva il pli lads e sepusond encunter il tetgal entscheiv'el a resdar:

„Mes cars compogns, nus essan cheu mo nus tschun dèls; tuts de „leusi“ ed havein tochen ussa tenu stendidamein la dira. Schebi tuts dalla medema pasta, haveis vus obediù a mi senza la minimma remarca. Quei ha fatg in plascherun a mi, vesend che valerusadad e disciplina ein buca mo plaids che vegnan avon en proclamaziuns ed autras publicaziuns. Mo quei fa era honor a nossa patria, oravontut a nossa cara Surselva. Nus essan segiramein buc aunc herox, mo nus

havein teniu entochen ussa nies engirament de fideivladad, pretaus a Napoleon e lein era — quei amen veta ch'ei cuozza aunc — tener stendiu aschibein sco ei plai a nies Diu. Vos egls e vossas fatschas dian senza plidar ina dulusa ver Paid, ina ver Paid ch'jeu mez sentel tochen en sil maguol dell'ossa. La sort ha vuliu che nus vegnien empruai. Las faulschs e tardents de quels ragners cheugiu stermentan nuota nus ed è buca lur tschontschas e spergaments, lur smanis ed empermischuns.

Mo da l'otra vard, jeu vi nuota zuppar vi la ver Paid! Nus essan curdai en ina terribla situaziun! Muniziun havein nus mo pauca pli; de far crappa mauncan las forzas e provisiun de vivonda vein nus negina. Per nus dat ei mo duas pusseivladads pli: U sesurdar e murir, ni murir dalla fom e victorisar. Secapescha jeu vi nuota stravagar; ei gl'ei era de sperar che nus vegnien liberai. Ton meglier en gliez cass! Nus lein denton quintar mo cun las duas empremas pusseivladads! Ed ussa tgei manieis mes amitgs: Lein nus sesurdar e murir, ni lein nus murir e victorisar?“

Sin quei raschieni suonda in cuort mo trest silenci, sco sigl ur d'ina fossa aviarta. Lu per far tschintschar, empiara il giuven serschant in suenter l'auter: „Gion Camartin, di, tgei manegias ti?“

„Jeu? Jeu maniar maneg'jeu nuot; mo ch'ei vegn de murir, gliez sai jeu per franc. Pil murir mass aunc, mo jeu hai mo mia cara mummetta tut persula si Breil, che duvrass mal miu agid. Ed jeu sai ch'ella spetga vess sin mei, essend ils quater onns d'engaschi gleiti spirai — e sch'jeu vess de murir cheu, sche survegness ella gnanc quels paucs Louis d'or, ch'jeu hai teniu en salv per ella... ed ella havess aschi basegns de quels!“

„E ti Cavrin, tgei dias ti?“

„Jeu? Nuot, buca tec! Il murir ei ina trappla per quel, che ha mai giu in bien di sin quest mund. Quei che mudregia mei empau ei, che miu pauper bab a casa cun ina gronda partida fargliuns ed aunc cun pli bia deivets che buozs, vegn gnanc de pagar il tscheins uonn, sch'jeu sai buca metter a mauns ad el quels quater cutrins, ch'jeu hai spargnau giud bucca!“

„E ti Cavelti, tgei has ti sil puppen?“

„Ina grevezia mai s'udida! Jeu sundel fe gl persul e vess giu bien e pli che bien a casa e cu ins ha memia bien — aschia scheva mia tatta, Dieus hagi si'olma, — sche fan ins las pli grondas tuppadads. In di hai jeu buiu empau stagn bia, hai schau surplidar e sun s'engaschus; patertgond mo vid la biala carriera, ch'jeu savessi far, sundel jeu scapaus... ed ussa... gie, ussa hai jeu petta pagada!“

„E ti Durgai? Patratgas ti mo vid il murir, ti?“

„Jeu? Tuttavia buc! Gliez lasch'jeu toch'il davos, pertgei ch'jeu patratgel vid mia spusa, la Castgina dil Terscher, ch'ei la pli biala, la pli buna e la pli legra lunsch entuorn. Patertgar de murir en in tal cass, fuss bein ina stuornadad cumpletta!? — Mo merveglias vess jeu è — e buca pintgas — vida tgei che nies serschant patratga?“

„Oh, sche vus savesses mes cars . . . ! Jeu patratgel vid tut quei, ch'in e scadin de vus ha patertgau e detg. Jeu hai ina cara buna mummetta a casa ed in pauper bab tut crutschs de fastedis e quitaus; jeu hai siat fargliuns a casa, affons aunc, tuts pli giuvens che jeu. Ed jeu hai ina spusa, la pli biala, la pli buna e la pli nobla olma ch'ei dat en nossa tiara; e jeu sai ch'ella spetga sin mei; ch'ella patratga vida mei sil di e siemia de mei la notg, e ch'ella patratga grad uss vid la veta: gie, ual ussa che la mort fa termagls cun nus, sco'l giat cun las miurs!“

Sin quei fa il Cavrin de quei schetg plitost, mo cun in humor della furtga, che fa rir l'entira patruglia: „Tonche murir stuein nus tuts; quei ei cert; nus quater mo ina gada perin e nies serschant tschun ga. E perquei sundel jeu dil meini de nies serschant: Murir e victorisar! perquei che quei patratga el enta funs siu cor; gliez falescha nuot!“

„Ti has tutta raschun, Cavrin, nus lein murir sco valerus schuldaus e ceder cedin nus mo alla mort; a quels ragners cheugiu schon maimai!“

„Ed jeu sun dil meini, dat uss il Durgiai denter en, che nus fagein il meglier de viver per tut quei che nus vein detg, enstagi de murir. E sch'ei vegness tuttina de murir, sch'enzacons de quels venterliufers cheugiu prendein nus aunc cun nus, per surdar ils schanis al padrin dellas mattauns! Essas buc è de quei meini?“

Sin quei suonda ina risada secca plitost e senza resonanza, mo tuttina ina risada, che fa bein naven da sisum la fontauna tgau entochen odem la plonta pei . . .

Igl ei puspei vegniu ruasseivel el rudî dils tschun valerus; durmir san els buc e la notg ei liunga . . . scarschentiu liunga. Plidar pon els buc, pertgei che lur olmas han il plaid, e quel ei liungs e serius e cuozza entochen l'alva dil di. Fertion che ses compogns miez cupidan e miez veglian, ei Gion Gelli dal taliter absents. El ei a Lumbrein enamiez ils ses; enamiez la compagnia de mats; el cammonda quella per la secunda gada sco capitani de mats. Igl ei puspei Sontgilchrest, mo quella gada retscheiva il de Lumbrins lur salvia e davos el mira sia cara Tina sur las schuviallas dil bab ora e contempla cun luschezza e cuntentientscha il flot — capitani dell'armada svizzera en Frontscha. El surri a sia carrissima spusa e quella ad el . . . Mo tgei ei è quei pomai, ch'impedescha aunc, ch'els dus sentaupien e seligien per veta duronta? Gion Gelli ha numnadamein il sentiment, ch'el seigi fermaus en ina perschun e possi buc arrivar entochen tier sia cara Tina . . .

Enaquella sededesta el e sa mo memia bein tgei impediment, tgei perschun retegn lur scuntrada!

„Ha, ti sgarscheivla tuor de Puente el Santo, ti eis la fossa de nossa ventira, ti l'assassina de tut miu avegnir . . . Mo co fuss ei, sche nus sesurdassen? Fuss ei buca pusseivel, ch'els schenghiassen la veta a nus? Ils Spagnols ein loschs e dattan buca pauc sin lur pugn d'honor . . . E lu . . . lu . . .“

El ha strusch finiu a patertgar vid quella pusseivladad, ch'il maletg de sia fantasia semida. El sesanfla puspei en Val Lumnezia; ei fan puspei fiasta a Lumbrein; el ei era presents, mo el ei nuot pli, ni capitani de mats, ni member della compagnia; gie, aunc pir: el astga gnanc semussar sin via buc . . . e sia Tina? Ah, sia Tina ei buca pli la sia. Ella ha priu in auter enstagl — dil traditur de Puente el Santo . . . Gion Gelli Casaulta seglia sin peis sc'in malspirtau, zaccuda neunavon ses compogns e di ad in e scadin: „Ha, neve che nus essan buca traditurs: nus essan aunc adina sin posta? Ni tgei, ti Durgiai, essan nus buc aunc adina sil clutger de Puente el Santo?“

„Per cammond, miu serschant! Nus essan aunc adina el clauder de miurs; mo donn che la carn piertg maunca; ni tgei manieis vus autri, che steis cheu, sco sche vus vesses mai giu ina suppa caulda en vossa veta?“

Quella remarca sforza a tuts in surrir sillas levzas, mo igl ei in trest surrir, in surrir senza glisch e splendor — in surrir che fenda las levzas seccas, sco il suleagl fenda la feglia digl atun.

Il Cavrin, che senta sensiblamein il berschar dellas levzas, manegia de quei schetgatsch: „Il mender ei l'aua che maunca; nus vesein gie tuts ora, sco plauncas berschadas dal suleagl, nua ch'ei dat ni aua ni dutgs! Ti bien Diu, che has fatg nescher tontas fontaunas . . .“

Udend il plaid „fontaunas“ suspiran ils auters, sco sin cammond. Mo Gion Gelli seglia sin peis e mira encunter tschiel cun in'egliada tgiembel-pleina de speranza . . . e lu cloma el cun ina vusch legronta, maisudida: „Si compogns, nus essan ametsch! Ei vegn che plova!“

Nos valerus ein aunc mai stai si aschi spert sco ual uss! Ina levada sco ina camiada.

„Pilvermo . . . nus essan ametsch . . . ei vegn che plova . . . Dieus seigi ludaus ed engraziaus!“

Aschia tun'ei in denter l'auter en gibels de legria . . .

„Ed ussa si compogns! cammonda Gion Gelli; ussa ha ei num esser sin mintga daguot aua, sco'l giavel sillas olmas. Vid la lavur . . .!“

Els discaveglian empau las plattas-tetg e drezzan quellas en fuorma de dutgs, aschia che l'aua sto serimnar e cuorer en lur tschaccos, pinai per pigliar mintga — larma celestiala.

E pilvermo, en in'ura — ei pudev'esser las 6 della damaun — entscheiv'ei a plover; all'entschatta mo de quei pluschignem setelet, mo vonzeivi dat ei pli e pli gross ed alla finala dracc'ei sco de derscher cun sadialas.

Tgei delezi e tgei benefeci per quellas paupras gargattas, schetgas sco maluns senza pieun! E tgei remarcabel sentiment! Ils emprems daguots ch'els beiban dolan la gula e brischan il magun ed els han il sentiment, ch'ils emprems sitgs mondien tras il dadens senza lumiar quel la minimma caussa, gest sco cura ch'ins entscheiva a schuar ina spunda berschada, cotschna sc'in luv.

Mo buca ditg ed il tgierp seccau e faldau tila l'aua sc'in schuom . . . ed els entscheivan a suar de manedel.

„Dieus seigi ludaus ed engraziaus, excloma Gion Gelli, per quella gada essan nus ametsch, pertgei che quell'aua stezza buca mo la seit; ella dosta era la fom; jeu per inaga sesentel refrestgentaus tras a tras, sco sche jeu vess magliau il meglier barsau! E vus altri?“

Ed il Cavrin sissu: „Cul barsau pos ti far plauntiu; lez ston ins schon mo imaginar, ni tgei manegias ti Gion Battesta? Has ti forse magliau in toc puolpa, in andutgel, ni in spinal, enstagl bubiu mo aua rara?“

Ed ussa suonda ina risada . . . propi ina risada rodonda de stupenta resonanza! E cun quella ressonanza revegn era la veta en lur membra schirada e cun lezza la buna luna e la curascha, ch'era buca svanida, mo tonaton sedurmentada.

Els survegnan puspei queidas d'observar il menaschi de lur inimitgs al pei della tuor e pon rir da cor, vesend co quels fan puspei preparaziuns per novas attaccas.

Gion Gelli ei dalla buora de far ina filistucca culs schanis. El di: „Ussa tedleil! Quels ragners cheugiu lein nus far fa giomers in'urialla! Nus mein cheu osum il mir, grin e burlin e fagein smanis cun nos tschaccos, sco sch'ils nos vegnessen . . . epi saveis vus mirar co ei sbrigan!“

Detg e fatg! Ils guerrillans, vesend ils smanis dils tschun prischuniers, creian fermamein ded esser curdai en ina falla ed entscheivan a fugir tut in denter l'auter, sco sch'ei havessen il de cornas el dies, ni sil pli pauc la tatta de lez. Tgei grir e smaedir e tgei viriveri dil tenti! El valzen de 5 minutas ei buca comba pli dentuorn; gie biars han perfin emblidau de prender lur faultschs e fasuis cun els e Don Julian, il menader, ei dalla prescha sesbagliaus e seglius sin in taur, pinaus per de maz, enstagl sin siu asen d'uiara.

Per quei di han nos 5 Romontschs bien ruaus, essend ch'ils Spagnols campeschan ordador il vitg entochen la sera tard, q. v. d. entochen che las patruglias ein turnadas anavos da lur spiunadas culla nova, ch'igl inimitg imaginau seigi negliu per peis. Pér lu ughegian ils herox de turnar el vitg de Puente el Santo e far tscheina, per ch'ei possien star ora ils strapazs della notg.

Silla tuor de Puente ein ils valerus fermamein perschuadi, ch'igl agid davard lur glied sappi bucca muncar e che lur truppa stoppi en cuort s'avischinar e liberar els da lur perschunia. Perquei fan els frestgamein guardia la notg e spetgan cun gronda speranza sil di che dueva liberar els ord lur mal-emperneivla situaziun . . .

Allas tschun della damaun, cura che Gion Gelli steva voluntariamein sin posta per in de ses schuldaus, po el tscharner ella direcziun de Toro a s'avanzond ina gronda partida schuldata; ei pudev'esser duas compagnias, bein en gamba, che vegnevan allertamein en direcziun encunter Puente. Gion

Gelli fa de saver quei a ses compogns ed admonescha els el medem temps ded esser ruasseivels e buca dar sun, entochen ch'el camondi buc. Era quels ein pertscharts, ch'ei sappi buca falir tgi che vegni; mo els ston far in sforz immens per sedumignar e buca grir dalla legria ch'els han.

Neutier uonda che las compagnias ein, dattan els signals a lur liberaturs, aschia che quels ein immediat orientai sur lur situaziun, sco era sur quella della banda de Don Julian.

Ils Spagnols observan danovamein ils smanis e spargaments della guardia svizzera, mo quella gada seruchegian els ni pass ni miez, essend ch'els vulan buca semussar aschi de penn, sco il di avon.

Mo quella gada secugliunan ils paupers cucaloris malamein. Tuttenina — ils Spagnols eran vid igl ensolver — dat ei ina canonada, che fa stremblir tschiel e tiara e che sdreina en medem temps entiras rietschas digl inimitg. Havend ils Svizzers saviu s'avischinar aschi datier, han els saviu drizar las buccas de lur canuns encunter ils marighels dils guerrills e sittar sin els, sco de sittar nota.

Igl effect de quella salvia ei nundescribels. Ils Spagnols creian che la fin dil mund seigi arrivada e bunamein snareschan dalla tema. Ils biars ein aschi dal gianter en fétgas e pitgiras, ch'ei san ni ir ni star e vegnan pegliai ni mazzai sil fletg; ils auters fuian senza armas suenter lur menader Don Julian, ch'ei seglius sin siu asen quella gada e che suna gigia cun ses sparuns sillas costas de quei pauper animal, aschia che quels che cuoran suenter el faleschan nuota la via...

Tgei hallo ch'ei ha dau davart las duas compagnias, cura che nos tschun ein vegni liberai giud la tuor, pon ins cumprender!

Els vegnan festivaì sco veritabels guerriers e victorisaders ed en lur honor vegn ei buiu e magliau, cantau e fatg fiasta igl entir benediu di, entochen che quel ha dau adia alla notg e la notg fatg beinvegni al di...

8. La fiasta de victoria a Marsillia

Ils combats malsegirs e malguess cun las guerillas continueschan e schebi ch'ils Svizzers ein vegni rutinai e raffinai en quella liunga e maluliva campagna, sch'ei els tuttina lèds sco las olmas, ch'ils quater onns d'engaschi van alla fin. Ils dus de settember 1811 arrivan las restonzas dil battagliun Castelberg de pli baul cun lur colonel Castella a Marsillia. Nossa schuldada grischuna veva giu — malgrad il laud ed il respect ch'ella gudeva davart Napoleon e ses officiers — survetsch entochen las ureglias. Perquei fuv' ei buca de sesmervegliar ch'ils biars levan ir a casa.

Arrivai a Marsillia arranscha colonel Castella ina grondiusa gasteria per honorar ils tschun valerus de Puente el Santo. Tier quella fiasta envida el tut ils officiers e sutofficiers dil battagliun, sco era ina partida signuras e dunschalas d'honor.

Gion Gelli Casaulta e ses 4 compogns vegnan piazzai alla tèsta dellas mesadas, sisum dil tut el plaz d'honor denter ils officiers gronds, sper las bialas signuras.

All'avertura de quella stupenta festività, presenta colonel Castella ses tschun valerus all'entira tablada e punctuescha, che quella fiasta ded oz seigi en emprema lingia per honorar ils tschun de Puente el Santo, ils pli curaschus e valerus digl entir battagliun grischun: „E quei vul buca dir nuot, essend che la schuldada grischuna ei secuntenida tras a tras duront quels quater onns per grond laud e smarvegli de sia Majestad igl imperatur Napoleon sez.“

„Per pia honorar ils pli valerus dils valerus, hai jeu oz il grond plascher de beneventar questa aulta e venerabla societad, oravon tut Gion Gelli Casaulta, il giuven serschant e ses quater compogns, sco era nossas dunschalas d'honor, ils officiers e sutofficiers dellas truppas svizzeras en survetsch digl imperatur Napoleon il Grond.

Per quei supplicheschel jeu tuts ils cheu presents de star si, de prender ils migiels e beiber in sitg en honor de Gion Gelli Casaulta e ses compogns. Ils valerus de Puente el Santo: els vivien ditg; els vivien bein; els vivien honorablamein entochen la fin de lur dis . . . e cun els lur bialas! Eviva!“

Tgei grondiusa ovaziun! Tut las mesadas sesaulzan, fan printgas cun ils tschun sempels schuldaus e laian viver els . . . era las damas e dunschalas tralaian buca de far viva cun nos Romontschs e las egliadas, ch'ellas laian sgular sin ils tschun flots schuldaus grischuns, dian buca nuot . . .! Ed allura vegn ei buiu sin lur sanadad, cantau, plidau e fatg printgas senza fin e termin. Igl emprem ein ils festivai tut schenai e balurds, mo ei va buca ditg, che lur schenientscha fa plaz alla buna luna e legria generala, aschia „ch'els secreian alzai siden ella siatavla alzada dil s. parvis. Els paran de haver emblidau tut: ils strapazs, ils prighels, la fom e seit, l'anguoscha della mort, gie perfin ils de casa . . . Cunzun il Durgiai! Lez ei fruntaus questa sera sper ina bellezza matta ed ha emblidau sia Castgina dil Terscher aschi dal taliter, ch'el vesa mo ina fatscha e mo dus egls ed auda mo ina vusch, e schiglioc nuot, buca smiul, accurat sco sch'el fuss sepiars zanua silla glina. Mo era ils auters laian plascher la briglianta societad de lur dunschalas de honor; gie, perfin il Gion Gelli para ded esser incantaus dals bellezza cavels brins de sia vischina, ch'ei sezza buca mal loscha d'astgar tener compagnia al menader dils valerus de Puente el Santo. Tgei patarlas, risadas ed egliadas . . .!

Vonzeivi suplichescha colonel Castella il Gion Gelli de raquintar alla societad festiva il decuors della bloccada sil clutger de Puente el Santo.

Schebi che Gion Gelli era ni in tschatscher ni in seludauner, vegn el suenter al giavisch de siu colonel cun grond plascher. Sia stupenta statura, lingiera e beinproporzionada, sia vusch tenora simpatica e ses gèts sempels e naturals attiran en cuort l'attenziun della entira societad sin el e ses quater

fideivels compatriots. Sia eloquenza ei propi de bellezza naturala: el plaida senza scarpetschs, senza retenientschas e senza far bahaulschas. El era buca staus per nuot capitani de mats de Lumbrein! — E quei ch'el raquenta alla gronda tablada ei tut ver e natural, che negin present dubeta de sia sincera-
dad. Ils valerus silla tuor de Puente al Santo creschan ad in crescer els egls dils presents, oravon tut per motiv che Gion Gelli sa far valer aschi clar e bein, che tut quei ch'els hagian suffriu e pituu sin lur posta a Puente, seigi stau lur obligaziun enviers lur superiors, sco era lur sontga obliga-
ziun d'honor, enviers lur patria grischuna e svizzera.

Havend finiu siu plaid cun quella beinplazzada remarca, sesaulza in bravo ed in entusiasmus pils tschun e per lur patria, sco ins veva aunc de rar vii enzatgei semigliont.

Tgi less pia aunc sesmervigliar che tuttas egliadas, cunzun quellas dellas signuras e dunschalas, ein drizadas cun veseivla veneraziun enviers il flot serschant, ch'era en pign mument daventaus lur Diu. La dunschala d'honor de Gion Gelli, quella dils cavels brins e dils egls ners, aulza ussa siu glas e beiba en honor de siu niebel cavalier — mo l'egliada ch'els scomien ei maluliva! Ferton ch'ils egls della dunschala sbrenzlan da legria, surtrai ina profunda melancolia quels de Gion Gelli. Pertgei era ina tala midada tier Gion Gelli? Vev'el buca giu plascher entochen ussa cun la biala matta dils cavels brins? Pilvermo! Vevan buca gest quellas bialas niallas brinas absorbau el per in pèr uras da tutta regurdientscha dil passau? Accurat aschia fuv'ei! Mo ussa amiez la pli gronda rueida e cusseida della legra societad, vegn siu cor cargaus d'ina profunda melancolia, el stat sper sia dunschala, sco de star sin spinas; el sesenta tuccaus sco'l schocher de vard dretga e secrei ded esser in miserabel traditur.

En sia fantasia vesa el sia Tina a Lumbrein sin fenestra della tuor, tenend ils mauns encunter la fatscha e spundend cauldas larmas. Ella ei tut pallida e tresta e mira tut sepiarsa el lontan, danunder ch'ella spetga a vegnend speranza e bunas novas. Mo adumbatten! Denter ella e quel ch'ella spetga, sesanfla in'otra, in'jastra cun cavels brins ed egls ners . . . e siu spus less vegnir e sa buc . . .

Aschia fantisescha Gion Gelli ed ha gnanc udiu ils suns d'ina legra musica de sault, che metta en moviment tut tgi che ha combas e bratscha. El ei tut surstaus de veser tuttenina sia signura d'honor, che dedesta el ord ses siemis, fagend pliras gadas compliments siper el per envidar tiel legher sault . .

Tgei vul el far auter, che star si, prender il bratsch fatgs amogna de sia dunschala ed ira treis, sco l'entira societad fa, riend e giubilond sco temps de tscheiver . . .

Ha, co ein ses compogns dalla buora! Co strenscha il Cavin sia biala entuorn culiez! Ed il Camartin, che pareva de haver sin clutger a Puente sentiments e patratgs mo per sia cara mummetta . . . co sgola el en rudiala

tgau a tgau e tut caliraus cun sia dunschala! E pér il Cavelti! Nua ha el è pomai schau ir a piarder sia encarschadetgna per ses geniturs? Per el exista ussa mo la biala fatscha della svelta Marsilliana, che fa segls e turnighels aschi lingiers, ch'ins cartess ina Dialla ni ina stria, saltond silla platta dil barlot.

Ed il Gion Battesta Durgiai, che fageva aschi vess de murir senza la Castgina dil Terscher? Dieunuardi, co seglia el entuorn, alzond las combas el tact e riend en fatscha a sia signura, sco sch'el sesanfluss transportaus ella glina de tuts ils amurai. El strusch auda la remarca dil Gion Gelli, saltond quel ina gada a pér cun el: „E la Castgina dil Terscher? Tgei schess è lezza pomai, sch'ella savess de tiu murem?“

„La Castgina? — Ho, Tidiè: aua de rosas e rascha-calger . . . Tgi sa pomai, tgei la Terschera ha è de far cheu questa sera? . . .“

Il Gion Battesta para veramein de ver piars questa sera quei tec sauna raschun, ch'el veva aunc liberau giud la tuor de Puente, . . . e cun el era ils auters.

Sulettamein Gion Gelli vegn pli e pli freids e pli e pli reservaus enviers sia dunschala d'honor! Quella senta beinuonda quella midada e sedat tutta breigia de vegnir el clar danunder quei derivi. Tgei vanas tentativas! Gion Gelli ei vegnius pensivs e serius e nuot damogna el ord siu esser trest e melancolic; era buc il legher sault dil davos, l'aschinumada polonèsa, che cudezza las pissiuns e storscha il tgau als pli fermes! . . .

Suenter mesanotg vi, va la fiasta alla fin. Ei vegn dau adia a signuras, officiers e schuldaus, sincerond da tuttas vards, che la fiasta seigi stada biala e vegni buc emblidada aschi spert.

Igl ei disa d'honor che mintga cavalier compogni a casa sia signura. La via che meina leu ei per beinenqual stortusa e prigulusa . . . Ins scarpetscha ton tgunsch — e croda.

El ei strusch sortius cun sia dunschala dal bi „hotel de Marsillia“, ch'ina bellezza crotscha de dus cavals spetga els avon porta. La nobla dunschala di semplamein siper Gion Gelli, ch'ei buca pauc surprius:

„Astgel jeu supplicar de prender plaz sper mei?“

„Cun plascher, mia dunschala. Ed astg'jeu forsa saver cun tgi jeu hai giu l'honor questa sera? A tgi hai jeu d'engraziar l'emperneivla compagnia?“

„Mo, mo, tgei cuorta memoria! Jeu hai gia detg all'entschatta de nossa serada: cun in affon de Marsillia! Ei quei buc uonda?“

„Uonda . . . e buc uonda, mia preziada dunschala. Ha scadin affon de Marsillia ina crotscha de dus cavals ed in carrotschier en casacca e zilender?“

„Oh, mon Dieu! Ed ha scadin Grischun tanientas marveglias?“ — Ella po rir da cor e mira tut a graden a Gion Gelli, che para ded esser empau ellas stretgas.

Giacomo Zanolari

VITGET AL LAG LEMAN

„Na, pilver buc, mia preziada dunschala, mo dapi cu meinan ils affons de Marsillia en crotscha ils sempels schuldaus en survetsch della Frontscha?“

„Tgei marveglias puspei! Mo jeu vi buca cudizzar pli ditg... Gie, miu curaschus Grischun; quei daventa mo cun valerus della spezia de Puente el Santo! E per che vus vegnîes ord las merveglias: miu bab ei il general Bijon, general dil stab de Sia Majestad igl imperatur Napoleon ed amitg de colonel Castella. Avon enzaconts dis ha signur colonel raquintau a nus las bravuras dils tschun Grischuns e buc emblidau d'alzar vus sur tut ses schuldaus; vus, il pli flot e curaschus serschant de siu battagliun... E sin quei hai jeu supplicau nies amitg d'astgar far dunschala d'honor per la fiasta dada en vossa honor... Ed ussa che vus saveis tut, signur serschant, schei a mi: essas cuntents della fiasta ded oz? E co essas stai cuntents culla dunschala d'honor? Astg'ella er haver talas e semegliontas marveglias?“

„Ton che vus, preziada dunschala, fusses la feglia de general Bijon, amitg de colonel Castella!? Preziada signura, quei ei memia bia honor per in sempel serschant! E co less jeu buc esser cuntents ed engrazieivels per quella biala sera, che vus haveis gidau ad arranschar ed embellir? Miu pli sincer e cordial engraziament per quella gronda honor nunmeritada, pertgei che la finala havein nus tschun Grischuns fatg mo nossa obligaziun e nuot auter.“

„Gest per quei motiv — aschia ha miu bab detg a colonel Castella, — sto quella bravura vegnir festivada, sinaquei ch'ins vesi ina gada, ch'egl imperi de Napoleon vegnien l'obligaziun ed ils merets glorificai e recompensai; era ils merets dil pli sempel schuldaus...“

Discurrend amicablamein, ein els arrivai tochen el center de Marsillia avon ina gronda biala casa. Gion Gelli Casaulta descenda gl'emprem e dat allura il maun per gidar ord crotscha sia nobla signura. Essend il discuors della dunschala daventaus pli e pli intims duront il viadi, ei il Gion Gelli en grond imperfetg, co sestaliar de dar comiau a sia dunschala d'honor... Mo el ei schuldaus e sa co ins sevolva! Perquei dat el ensemen culs calcogns, salida à la militara ed exprima aunc ina gada siu sincer e cordial engrazi per la stupenta societad, cun la flatusa empermischun, ch'el vegni mai ad emblidar la nunaprezieivla honor de questa sera.

La nobla dunschala, zugliada sc'ina poppa en siu bellezza mantî, porscha siu bi maun alv sco la neiv, sincerond ch'ella hagi aunc mai giu ina aschi biala sera e ch'ella fussi ventireivla de veser enqualga siu stupent cavalier, il serschant de Puente el Santo... E schend quels plaids, expriman ses eglis in lungatg, ch'era Gion Gelli encunascheva... il lungatg dell'olma, ch'anfla buc'adina la desiderada risposta!

„Mia preziada dunschala, vus surcargheis mia paucadad; mei, pauper e sempel serschant cun vossa gronda amicabladad. Mias vias meinan mei lunsch naven da Marsillia; mo duess il destin menar mei ina gada en quest marcau, sche vegn il sempel schuldaus de Napoleon buc a muncar de dar in clom all'amicabla signura d'honor d'in dils tschun de Puente el Santo...“

„Possi Fortuna cumpignar vus sin tuttas vias — e lu turneis vus in di a Marsillia, alla tèsta d'in battagliun, d'in regiment...? Mo turnei sco vus leis; è mo sco serschant; nossa casa ei adina aviarta per vus.“

E schend quels plaid, porscha ella aunc ina gada il maun a Gion Gelli Casaulta... svanescha lu en casa, dend aunc ina davosa egliada plein veneraziun e carezia sil flot schuldau grischun, che salida à la militara e svanescha aspramein tras las vias e streglias de Marsillia...

Gion Gelli Casaulta ei loschs e cuntents cun sesez, sco aunc mai en sia veta. El ha battiu oz in pli grev e prigus combat, che quel silla tuor de Puente el Santo... ed ha victorisau; victorisau cumpleinamein!

Sia Tina, sia Val e la patria grischuna han purschiu ad el las armas per quella victoria... ed el ei loschs de sesez, l'emprema gada en sia veta, pertgei ch'el ha gudignau oz la pli gronda battaglia, la battaglia dil cor e dell'amur patria.

9. En Russia cun la gronda armada

Il di suenter la festivaziun della victoria de Puente el Santo, marscha il rest dil regiment Goeldlin sut il commando de Castella, da Marsillia a Paris. Avon che vegnir relaschai, suenter haver cumplenu il quater onns d'engaschi, duevan els aunc sepresentar ina gada a Napoleon. Quei era usit aschia, ed il grond imperatur carezava zun fetg passar revista sias truppas, cunzun las victoriusas. Lezzas capev' el d'entusiasmar sil pli ault grad, aschia che entirs battagliuns, sil precinct de vegnir relaschai, s'engaschavan danovamein entirs ed entratgs per las ulteriuras campagnas de sia Majestad.

Il quen de Napoleon fuvà quella gada de gudignar igl entir battagliun Goeldlin per sia campagna della Russia, duvrav' el gie per quella ina mahoia umens maisudida. Per quei intent exprima el il giavisch, che la truppa svizzera, vegnenta ord Spagna, vegni buca relaschada a Marsillia, mobein a Paris en sia preschientscha.

Arrivai ella capitala franzosa, vegnan ils umens de Castella menai sin la gronda e renomada „Plazza della Concordia“, per spitgar sin Sia Majestad igl imperatur Napoleon.

El lai spitgar bieneditg sin sia vegnida e perquei eis ei buca de sesmervigliar, che nos umens entscheivan a zapitschar — per spir malpazienzia de veser ed udir quel, che l'entira Europa veva sillas levzas; quel che fageva tremblar ils gronds de quest mund.

Tutenina dat ei veta denter las retschas dil battagliun svizzer; ils umens han cattau adagur igl imperatur, cavalcond alla tèsta de sia suita sur la pun miez della Seine, che meina silla Plazza della Concordia.

En in dai sepresenta el gia, sin siu cavagl alv, en fatscha al battagliun svizzer e cavalchescha cun prescha avon l'entira lunghezia della frunt. Sin cammond de lur colonel, presenta il battagliun las armas cun slonsch e

prezidad exemplarica. Igl imperatur surri graziusamein al flot battagliaun e dat il cammond de semetter en posiziun de ruaus.

Allura di el, accentuond plaid per plaid:

„Officiers e schuldada!

Sco ils rapports d'uiarra dian e sco jeu mez hai saviu seperschuer pliras gadas, ha quest battagliaun svizzer prestau stupenta lavur en Spagna, per honor de nies imperi e per aunc pli gronda honor de vossa cara patria svizzera, nossa preziada vischina. Honor e reconuschienscha oravon tut alla brava schuldada, che ha tenu la dira en tuts combats encunter la genera guerilla, la pli malsegira e malempudida, che nus havein enzacu entupau en ina tiara. E lu — buc il davos — honor ed engraziament a vos attaschai cummandants, naven dal pli simpel serschant entochen si tiel colonel, per lur bunas directivas e quitaus, sco era tut respect de lur habilitad militara el combat encunter las bandas d'assassins. Il battagliaun svizzer ha prestau a nus en Spagna il meglier survetsch de tuts. Ad el miu spezial engraziament e tut mes compliments!“

E lu menond siu cavagl amiez la frunt dil battagliaun, cammonda igl imperatur personalmein:

„Battagliaun Castelberg, en posiziun! — A grad si!“

E mussond cul det sin litinent de Salis-Samada, che steva davart dretga de sia secziun, cloma igl imperatur cun aulta vusch:

„Litinent de Salis-Samada, s'avanzei avon la frunt! Agrad si! Stei!“

Ei regia profund silenci; allura continuescha Napoleon suenter ina cuorta pausa:

„Serschant Gion Gelli Casaulta de Lumbrein, s'avanzei avon la frunt! Agrad si! Stei!“

Quei daventa cun tutta eleganza militara, epi continuescha il pli genial de tuts ils cummandants d'uiarra:

„Considerond las grondas bravuras de litinent de Salis-Samada e de siu serschant Gion Gelli Casaulta, fatgas a Puente el Santo, sesenta Sia Majestad igl imperatur della Frontscha grondamein honoraus d'astgar decorar ils dus curaschus cun la crusch d'honor de Napoleon!“

„Schumbraders! Il marsch d'honor!“

Safermust, co els marclan sils fols! E duront, ch'il marsch d'honor tuna e rebatta silla gronda piazza, decorecha igl imperatur sez ils dus bravs Grischuns, culla crusch d'honor, la pli honorifica e respectabla enzena de laud ed engrazi.

Havend ornau lur pèzs, salida Napoleon ils dus decorai cun in betsch sil frunt e cammonda danovamein:

„Battagliaun Castelberg, en posiziun! Agrad si! Presenta las armas en honor dils valerus!“

E duront che quei daventa, tila gl'imperatur dus fegls ora sac e salidond à la militara ils dus honorai, prelegia el cun aulta vusch:

„Entras decret dils 11 de december 1811, numna Sia Majestad, igl imperatur Napoleon, litinent de Salis-Samada sco capitani dell'armada imperiala de Frontscha! — — Mia gratulaziun al niev capitani!“

E dend vi il brevet de capitani a Salis, semeina el gia encunter Gion Gelli Casaulta, salida era quel à la militara e legia:

„Entras decret dils 11 de december 1811, numna Sia Majestad igl imperatur Napoleon, serschant Gion Gelli Casaulta sco sutlitinent dell'artileria della armada imperiala de Frontscha! — Miu compliment al valerus serschant della tuor de Puente el Santo!“

Napoleon ha strusch exprimiu sia gratulaziun, ch'in orcan d'entusiasmus seleva ordmiez il battagliun. „E viva Napoleon! Vive l'empereur! Viva capitani de Salis!“ — Mo aunc pli ferm e penetrond resunan ils plaids ord tschiens e tschiens buccas: „Eviva Gion Gelli Casaulta, il valerus de Puente el Santo!“

E sur tut las vuschs ora audan ins las quater dils compogns silla tuor de Puente el Santo a grend unisono: „Nies Gion Gelli, el vivi ditg, el vivi bein...“

Allura seglia Napoleon sin siu cavagl e camonda danovamein:

„Agrad si! Steil! Miu compliment agl entir battagliun!“ El salida à la militara, dat ils spruns a siu tguli e svanescha cavalcond cun sia suite. Mo el ei buc aunc ord ils eglis, ch'igl entir battagliun aulza ils tschaccos ord spir entusiasmus e cloma, giubilond aschiditg ch'els vesan aunc enzatgei: „Vive l'empereur! Vive Napoleon!...“

Tgi less era descriver igl immens plascher dil battagliun svizzer? La honur che Napoleon veva dau ad el, era veramein ina tut speziala e tut che selegra lundergiu. Mo il pli grond plascher han nos valerus de Puente el Santo! Els sefan neutier Gion Gelli e tut incantai dalla gronda honur, che betta era siu suleagl sin els sez, san els strusch co sestaliar de gratular ad el en plaids, smanis e gèsts. Mo tut quei ch'els dian e fan ei aschi real, natural e legrond, ch'ils larmins seglian tut agradora al bien Gion Gelli, che ha il cor aschi pleins de legria, ch'el anfla strusch plaids per exprimer ils sentiments de siu cor, sensibels sco'l cor d'in bien affon.

E per far ira surora dil tut la mesira della legria, tila Gion Battesta Durgiai aunc pil pli sensibel fil! El di, purschend il maun a Gion Gelli, che veva gia ils eglis che tarlichavan: „Tgi sa tgei dunschala Tina schess, sch'ella savess?“

Quei era memia! E per buca pign smervegl de tuts ils dentuorn, entscheiva Gion Gelli a bargir sc'in affon...

Vesend larmas, vegn il Cavrin tut nervus e manegia de quei schetgatsch plitost: „Uss, ussa cala, Gion Gelli, e lai esser per bien! Crei a mi: sche nies Gion Battesta tscheu vess stuiiu far atras oz quei che ti has fatg, jeu met'in pag, ch'el vess buca spons in soli larmin per sia Castgina dil Terscher! Ni tgei manieis vusauters?“

Sin quella strieda suonda ina legra risada e tras las larmas de Gion Gelli, ri puspei si' olma de schuldau.

Gnanc tgisa buc! Ils tschun nunseparonts de leusi, han fatg fiasta quella sera a Paris e bugnau la gronda honor cul vin il pli fin, seregurdond dals cars de casa, sco era da lur strapazs e fastedis, da lur temas ed anguoschas, mo era da lur bravuras e victorias, fatgas ella patria dellas nauschas guerrillas...

* * *

Il di suenter de quei ch'il battagliun Castelberg ei vegnius distinguius ed honoraus entras la comparida personala de Napoleon Bonaparte, ei quel officialmein vegnius relaschaus, essend ils quater onns d'engaschi, ch'ils umens vevan surviu fideivlamein alla Frontscha fuvan spirai. Ils versai e beintemprai, guerriers obtegnan lur schulda e tgi che vul buca pli s'engaschar da libra veglia, ha il dretg e la libertad ded ira a casa. Da quei dretg fan pli che duas tiarzas diever; principalmein per motiv, che l'encarschadetgna per la patria svizzera tergeva els cun tutta forza encunter casa. Da l'otra vard dev'ei era biars, che vevan giu survetsch militar tochen las ureglias e che desideravan cun tut il desideri de lur olma paisch e ruauss.

Ei deva denton era tals, che savevan buca sedestaccar pli da lur veta de schuldau e pils quals strapazs e battaglias eran daventai secunda natira. Ei era quei principalmein quels, che vevan de spitgar a casa buca bia pli emperneivlas uras, ch'el fiug dellas battaglias ed ella miseria d'anguoschas e terradas. De capir che quels restan fideivels all'evla imperiala, quintond che sch'ei vessi è ded ira mal, vessien ei aunc adina meglier aschia, che ded esser zanua auter.

Per ils Romontschs de leusi, ch'eran per gl'auter adina stai bravs e fideivels schuldaus dil battagliun Castelberg, dat ei neginas lètgas; lur cors decidan: a casa! Il schar encrescher surventscha tuttas queidas, che paran de vuler semiserar culs motivs de serender ella patria. Ton pli surstai, gie, surstai de bunamein star sil tgau, ein ils compogns de sutlilent Gion Gelli Casaulta, udend dad el sez la decisiun de s'engaschar per la grond'armada de Napoleon Bonaparte. Els san far nuot auter, che patertgar vid ils serius muments silla tuor de Puente el Santo, nua che Gion Gelli veva aviert ad els siu cor e schau ver en quel, che sia pli gronda pissiun seigi la spusa, ils de casa e la cara Lumnezia. — Ed ussa quella decisiun! Els miran sin Gion Gelli, sco de mirar en siat vanauns e mo Gion Battesta Durgiai ughegia de far ina remarca cudizzonta: „Tartgau hai jeu, ch'ei mondi aschia, mo de dir hai jeu buca aunc giu la gagliardia; mo ussa pos jeu nuota tener pli: Nies Gion Gelli ei, u inamoraus en sia biala dunschala de Marsillia, nobla feglia d'in general, ni tschurventaus da siu niev tetel e dalla carriera, che sesarva avon ses egls e — che stgirenta si'egliada ed endirescha siu cor per tut quei de casa, per la spusa, pils geniturs e fargliuns e sai jeu tgei aunc... Basta, de quei vessen nus mai spitgau da nies carezau serschant de pli baul...“

„Ni in ni l' auter; ensumma nuot de tut quei che ti dias, tegn mei anavos: crei a mi quei, Gion Battesta, e vusautri era. Jeu sundel ni amoraus ella biala de Marsillia, ni ella carriera d' officier e l' ambiziun ei mai stada mia amitga, ni cheu en Frontscha, ni a casa. Il sulet motiv, che retegn mei sut las armas, ei giest l' amur per mia spusa Tina de Lumbrins, la carezia pils de casa e per nossa cara Val Lumnezia! Tadlei, mes cars compogns e compatriots! Jeu vi dir a vus tut, sina quei che denter nus existi negin dubi e fauls suspect. Nus havein buca fatg atras per nuot tontas miserias e strapazs, tontas legrias e plaschers, per alla finala ir in ord l' auter senza raschun e declaraziun. Tadlei e buc emblidei: Il cor de dunschala Tina de Lumbrins possedel jeu gia daditg, ed jeu sai ch' ella resta fideivla, mo siu maun hai jeu buc aunc! E siu bab, il de Lumbrins, dess ella mai epi mai mo ad in toc sutlitinent! Ton ei franc e segir ed ei ha per quei num batter la via entochen la fin! E co less jeu è gidar e sustener mes geniturs e fargliuns — che han aschi de basegns — cun ir a casa e sgartar maghers? Vus saveis gie sez, che per mei ein las tschareschas buc aunc madiras ella patria. Jeu sundel aunc giuvens e fermes; mia via ei strusch entschavida e cheu duess jeu schon bandunar quella e turnar anavos sin trutgs, che meinan sil pli en gondas e cavorgias, nua ch' ins po ni anavon ni anavos, enstagl continuar la segira via, che meina tier cletg e ventira, tier ruaus e cuntentientscha! Capis ussa mei, vusautri?“

Quella ga rispunda il Camartin pils auters: „Jeu bein, jeu capeschel tei e mes compogns franc era, sch' ei patratgan in smiul; mo quei che nus savein buca capir, ei che nus stuein turnar a casa senza nies car serschant; nus che essan adina seteni sc' ina raischa en bials e menders dis. Sch' ei fuss buca quei stoda schar encrescher pils de casa; gie, schizun per la miseria e pupira de leusi — aschi remarcabel sco quei ei — sche stess jeu cheu per suondar tei aschilunsch sco igl ei furau. E sch' jeu sbagliel buc, patergeis era vusautri sco jeu!“

„Prezis, sco ti dias, Camartin,“ rispunda Gion Battesta per tuts ensemen, „quei che mudregia empauet nos cors schiglioc ualti endiri, ei la stoda sort, che nus turnein a casa senza tei e che ti restas anavos senza nus!“

„Vos plaid, mes cars amitgs, allegran e contristeschan mei el medem temps. Mo nossa sort meina nus in ord l' auter! Nus savein far nuot auter che se sparter — e vegli Dieus! mo per cuort temps; epi sevesein nus in di puspei ella patria, nua che nus vegnin allura ad ereger in meglier avegnir per nus e per nos vegnendsuenter. Cartei a mi: Aunc quella gronda campagna en Russia e l' Europa vegn a daventar in paradis per tuts quels, che han fatg atras enzatgei e ch' ein de buna voluntad. Mei pia a casa — il comiau ei grevs per mei, mo jeu retegnel buc in soli anavos — mei a casa e preparei gia ussa las vias per in meglier avegnir! In di tuornel era jeu — sch' igl ei la veglia de Diu — e lu vegn ei a dar in auter temps; in temps de paisch e

ventira; in temps de giustia ed independenza pil singul, sco per l'entira patria! Quei schei per detg e buc emblidei; nus vegnin lu nusez a crear e baghegiar nies temps e quel vegn garantiu ad esser megliers ch' il present...!"

Quella sera — la davosa — stattan els aunc ensemen leghers e da buna veglia. Lur vargau vegn glorificaus ed igl avegnir mistificaus! E pertgei buc? Igl avegnir auda mo a quels, che creian en in meglier avegnir! ...

Il davos mument avon che sesparter pren Gion Gelli aunc il Gion Battesta d'in maun e confida ad el tut il necessari per veta — e mort. „Teidla, Gion Battesta, ti eis staus tut quels quater onns miu pli car e fideivel amitg; a ti astgel jeu ed a ti fidel jeu era tut ils misteris de mi'olma. Avon quater onns hai jeu bandunau tut quei che era car ed encarschiu a mi: la spusa, ils geniturs, ils fargliuns, mes mats e la cara Val Lumnezia. Ils motivs enconuschas ti! Jeu sai resummar els en in plaid: jeu hai bandunau tuts per gidar tuts. Mo mia missiun ei buc aunc finida! Ti tuornas ella patria; tuorna leu era per mei!

A mes cars geniturs e fargliuns dias ti, co ei stat cun mei e remettas ad els quels 200 Louis d'or, ch'jeu hai spargnau e recaltgau cheu quels onns. Quei ei il fretg de bia unfrendas e perquei sundel jeu ferm perschadius, ch'els vegnien ad esser in dubel benefeci per mes cars de casa. A mia spusa dattas ti quellas brevs cheu; ina de quellas ei la capara de mia amur per mia Tina e l'otra il mussament e document de miu sedeportar sco fideivel schulda e serschant. Quella cuntegn la retschavida de mia crusch d'honor, suttascreta da Sia Majestad sezza. Ed a mes mats de Lumbrein dias ti, che lur capitani patratgi savens vi dad els e speri de veser in di in e scadin...“

„E quei sco capitani dell'armada imperiala, continuescha Gion Battesta.“

„Na, miu bien, da gliez dias ti nuot; jeu vi buca far il profet; gliez ei nuota miu mistregn!“

„Sche bien, miu car, jeu vi sespruar de sefar digns de tia gronda confidonza. Stai cun Diu, e tuorna in di bein a casa; tut gl'auter serocla e seregulescha da sesez...“

Il comiau da ses compogns ei staus grevs per Gion Gelli, mo el era in schuldau ... e perquei ei era quei combat vargaus ...

* * *

1812, il di suenter Buania, arrivan nos schuldaus romontschs de leusi sau-namein a Glion, nua ch'ei fuva quei di casualmein fiera. Per grond plascher de bunamein tuts, entaupa in siu bab, in auter siu frar, in tierz sias soras ed in quart schizun la biala, ch'era casualmein vegnida a Glion sin fiera quei di leu. Tgei legreivel seveser che quei ha dau, pudein nus cumprender! Gion Battesta Durgiai ei il sulet, che ha viu negin dils ses, è buca la Castgina dil Terscher, per la quala el bramava puspei cun tut las forzas

de si'olma largia — suenter de quei ch'el veva pudiu stizar la flomma de Marsillia. Mo persuerter vul il schabetg, ch'el frunta ensemen cul bab de Gion Gelli Casaulta, ch'era vegnius neudora per vender dus sterlegls, ch'el sez vess mal saviu duvvar de maz.

Tgei plascher ha il pauper vegl, udend el a raquintond da siu „buob“ ton dal bi e dal bien! Quei pauper um, sfracaus e murtiraus da tons fastedis e quitaus, steva cheu davongiu sin sia canna e balbiava, bargieva, rieva tut in denter l'auter dalla legria e commoziun ch'el veva. Tontas bunas novas — gie, mo bunas — parevan de sfraccar ensemen dal tut quei pauper mantun miseria, che steva sin duas de dar entuorn dalla legria e — dal schar encrescher! Tonta ventira veva siu cor aunc mai sentiu, si'entira veta buc! E tgei egls ha el pér a fatg, cura che Gion Battesta ha aviert si sia pial-giat, rentada entuorn veta e dumbrau ora 200 grass e bials Louis d'or..! Il pauper vegliet crei de veser a tarlischond atras quels la gronda buontad, la recliadad senza macla e la pli intima carezia filiala de siu bien mat. Da tonta carezia eis el tondanavon cargaus, ch'el sa gl'emprem nuota nua ch'el ei... mo revegnend vonzei ord il reginavel dils pli sublimes e profunds sentiments, lai el cuorer las larmas e benedend el spért siu fegl de tonta benedicziun, di el siper Gion Battesta: „Benedius seigi el e tut siu far e demanar; benedius da siu bab e sia mumma; benedius da Diu e sia Mumma, la Mumma della Misericordia...“

„Gie, ed ussa vess jeu aunc cheu enzatgei, buca per vus, mo forse tuttina per enzatgi che vus enconuschis...?“

„Per dunschala Tina de Lumbrins, cun lubientscha?“ rispunda il vegl senza schenientscha.

„Vus haveis raschun, accurat per lezza! Per sia spusa, vul quei dir, pertgei che Tina de Lumbrins ei la spusa de siu cor e negin'otra! Ed ussa schei a mi, co stoi jeu sestaliar de metter a mauns ad ella quellas brevs cheu. Jeu enconuschel ni la Tina, ni ils ses e Gion Gelli giavischa, che quellas caussas vegnien dadas directamein ad ella!“

Il vegl vegn pensivs in mument... mo allura di el: „Vus metteis cheu Gion a mauns al pot de cumin ina cuorta brev adressada ad ella, cun la supplica de vegnir ton pli gleiti a Mustér tier vus e prender en posses enzacontas impurtontas caussas, che vus hagies priu cun vus ord igl jester — ed ella vegn a saver immediat da tgei ei setracta e vegn era ad anflar la via tochen Mustér...“

„Gie, jeu capeschel... e vus haveis dal reminent il medem meini sco Gion Gelli e perquei vegnel jeu a far sco vus haveis maniau per bien. Stei cun Diu e cartei a mi, ch'il Gion Gelli vegn a turnar in di tiels cars de casa e tier sia Tina, tgiemblaus cun tetels ed honors e ch'el vegn lu a viver per bien e pro de nus tuts, sco era per nez ed honor de nossa patria grischuna...“

* * *

Melli otgtschien e dudisch, all'entschatta digl onn, van las tunas tras l'Europa, che Napoleon vegni en cuort a declarar l'uiarra alla Russia. La cuolpa de quella nova campagna seigi Alexander I della Russia, che hagi buca pudiu mugar l'annexiun d'Oldenburg entras Napoleon e che leva saver nuot de serrar ses confins al commers cun ils Inglès: quei fussi per la Russia nuot auter ch'in suicid — pretendeva retg Alexander.

E Napoleon che veva sia veta mai cediù, vul era quella gada buca ceder! Perquei mobilisescha el all'entschatta digl onn 1812 tut las armadas dellas tiaras vasalas e subditas, en tut circa 600000 umens. L'Europa veva aunc mai viu in'aschi gronda armada!

Dalla Svizzera veva Napoleon pretendiu 16000 umens, mo alla finala stuiu esser cuntents cun 8000, che formavan quater regiments e ch'ei vegni uni per la campagna encunter la Russia. Quels regiments vegnevan cummandai per la gronda part dad officiers svizzers. Denter quels sesanflava era il colonel Ragetti, ch'era staus plirs onns cun sia truppa ell'Italia e che vegneva ussa cun sia schuldada ord Calabria a Piacenza. El era staus in veritabel bab de sia schuldada e tut che carezava e venerava el sco tal. Cun el tut ils Svizzers ch'eran cuntents de marschar encunter la Russia.

Napoleon, il genial menader d'uiarra, encunascheva las bunas qualitads de siu colonel e dat perquei cammond ad el de formar a Piacenza dus battagliuns d'elita e de marschar cun quels sul Simplon e lu spitgar sin ulteriurs cammonds a Besançon. El ha fatg quei e tut ei ju bein. A Besançon ein allura aunc stuschai tier els ina partida schuldada, ch'era stada engaschada quater onns per la Spagna e che veva puspei schau surplidar per la Russia.

Denter quels sesanflava era il niev sutlilent Gion Gelli Casaulta, che ha gia gl'emprem di a Besançon fatg enconuschientscha ed amicezia cun siu compatriot, colonel Ragetti, ch'ei buca pauc incantaus de survegnir in'aschi buna forza giuvna per sia truppa.

Cheu a Besançon ha era la truppa nova svizzera, che fuva vegnida recrutada ord ils differents cantuns per la campagna della Russia, survegniu il camond de serimnar e s'alliar cun quella ch'era gia cheu e sepinava pil viadi encunter la Russia.

Denter ils navontanov Grischuns, che vevan stuiu sedar neu per la campagna e ch'eran uss arrivai saunamein el liug destinau, sesanflavan era enzaconts de leusi. In de quels, Gelli Mihèl Vinzens de Schlans, ha immediat, arrivaus a Besançon, s'interessau suenter il sutlilent d'artileria, Gion Gelli Casaulta.

Havend anflau siu compatriot, ha el saviu surdar a quel pliras brevs, che han interessau el zun fetg. — Gion Gelli tut trembla dalla legria, disnuond el la brev de sia cara Tina. El legia quella cun tala concentrasiun, ch'el para ded esser transportaus en in auter mund. E quei ch'ella scriva, ei per el la pli biala e sontga nuviala, ch'el ha udiu en sia veta:

„Miu carissim spus ed amitg,

La brev che Ti has dau per mei cun Gion Battesta Durgiai de Mustér, hai jeu retschiert ord ses mauns a Mustér, essend ch'el leva dar ella a negin ordamaun auter che a mi. Sco jeu vesel ord quella eis Ti sauns, ed jeu hai aunc quei di engraziau a Nossadonna della Misericordia per quella grazia. Ti vivies mo per nossa amur, porties unfrendas e patratgies mo vi da mei e vid ils tes de casa — quei vesel jeu buca mo ord Tia brev; quei ha era G. B. Durgiai revelau a mi. O, con ventireivla ch'jeu sundel stada ded udir quei ed jeu hai engraziau Diu persuenter, aschi fervent sco mo pusseivel.

Mo con pli ventireivla fuss jeu stada, sche ti fusses vegnius a casa culs auters... mo jeu capeschel Tia decisiun e vegli il bien Diu benedir Tia unfrenda e Tias bunas intenziuns. Era jeu hai purtau mias unfrendas e viel era egl avegnir purtar vinavon tut tgei che vegn encunter, per che nus meriteien omisdus in di il tgiembel della ventira terrestre. Ils nos levan far emblidar Tei, gl'emprem culla mala, epi culla buna e suenter cun pliras offertas de maridaglias, mo jeu hai tenu la dira e sundel oz Tia, pli fetg e pli intim che zacu. Il bab vul sesfar... mo el vegn a stuer ceder in di a mi ed a Ti. Jeu sacrificeschel tut per Tia e mia ventira e Niessegner vegn a benedir nossas unfrendas. Jeu hai raquintau al bab de Tia crusch d'honor de Napoleon e da Tes ulteriurs buns aspects per ina biala carriera. El ha cuschiu sco la mort. . mo quei quescher ei forsa l'enzenna d'ina viulta?? Curascha, miu car Gion Gelli, la sort ha destinau nus in per l'auter ed il Segner vegn a menar nossas vias ensem. Per enzenna de carezia e fideivladad, hai jeu recamau la tschenta de Tiu sabel e dundel ella a quel che porta a Ti mia brev, per surdar era quella a Ti, per capara de mia nunstizenteivla e nunballuconta carezia. Ed ussa stai cun Diu ed il Segner e Sia Mumma veglien Tei po proteger sia tuttas vias ed en tuttas occasiuns della veta, sco jeu roghel mintgadi Dieus persuenter...

Tia Tina ded adina e peradina

P. S. Culs Tes de casa va ei pulit; els ein sauns e cuntents e Tias novas han dau nova veta a tuts. — Il desideri de nus tuts ei de seveser in di!“

Gion Gelli legia e tuorna a leger... mo vonzeivi prend el era las autras duas brevs e legia era quellas cun gronda engurdientscha; gl'emprem la brev dil bab, ch'ei cuorta, mo tgiembel pleina de legria e ventira:

„Miu car feagl,

Tia cara brev e las bunas novas a bucca, retschartas entras Tiu compogn Gion Battesta Durgiai de Mustér, han legrau mei, Tiu vegl bab, Tia mumma e tuts ils de casa sin moda e maniera maisudida. Deno Tia mumma, tuts che cartevan Tei per piars. Ed ussa savein nus, ch'ei va

bein vinavon en tuts graus e che Ti eis restaus il bien feagl d'adina, igl exempel de tut Tes fargliuns — ed il flot capitani de nies Lumbrein. Ils 200 Louis d'or, che Ti has termes a nus, han alzau nus ord tutta miseria e pupira e la mumma ed jeu benedin Tei, carissim feagl de tonta benedicziun! Tia vegnida ella tiara havess caschunau a tuts — era a Tia spusa, dunschala Tina — la pli gronda legria, mo nus lein bugen purtar l'unfrenda della separaziun per buc interromper Tia via e Tia carriera. Vegli il Segner po proteger Tei sin tuttas Tias vias; per quella grazia rughein nus el di per di e mintgadi. — Pertenent la politica della tiara, ditgel jeu oz mo ton: il temps semida e zuar el senn de nossa politica. Cu Ti tuornas, vegnas Ti ad anflar libras las vias tuttas; quellas de Tiu cor e quellas de Tia carriera. Perquei miu carissim feagl, stai cun Diu e neu in di saunamein a casa — e tut gl'auter vegn a secumplenir...

Tiu bab, Tia mumma e tuts Tes fargliuns.“

Gnanc tgisà; era quella brev dil bien bab, carga profundamein si'olma ed el spért sesanfla el ussa per in mument a casa amiez ils ses, ch'ein aschi ventireivels de siu agid e da sia buna conduita... Ussa disnua el era la tiarza brev, scretta da siu amitg e compogn Gion Battesta Durgiai:

„Miu sutlilent e car amitg,
Jeu hai fatg per cammond e surdau brevs e daners els mauns destinai. Tiu bien bab ei bunamein daus ensemen dalla legria e quei schibein muort las bunas novas, ch'jeu hai saviu dar da Tei, sco era per motiv dils 200 grass e bials Louis d'or. — Ei ha fatg a mi tut in mal de sedestaccar da quels „buns amitgs“ —. Il plascher, che pér Tia spusa, dunschala Tina, ha giu — quei ei veramein ina dunschala — vulesse jeu bugen descriver per far in tec queida a Ti, mo mia plema disdescha. Mo quei sas Ti crer a mi: quella ei lu schon inamurada en Tei, ch'ella lai mai pli dar e biala s'ella — gie, co vi jeu era paregliar? — pli biala che tut las bialas Spagnolas e diesch ga pli fina e beincarschida, che „la dunschala de Marsillia“. Mo jeu vi calar, schiglioc pudesses Ti aunc crer, ch'jeu seigi vegnius malfideivels alla Castgina dil Terscher — che daventa mia dunna oz à quindisch. Ti vegnas a tartgar: Dieus seigi ludaus, ch'il G. Battesta vegn puspei sut commando! Mo jeu tragtgel è zatgei: Il meglia fuss ei, sche nies sutlilent fuss vegnius anô cun nus e vess surpriu il cammond sur sia biala dunschala! Sco jeu hai udiu tscheu, sche dat ei plirs, che prendessen bugen en „quella fortezia,“ mo cumpatg ch'ils schanis ein buca tactics uonda e sedeportan sco'ls guerills. Denton, spass a parte! Tscheu dat ei in auter suffel ussa e crei a mi, cu Ti tuornas in di ord Russia, ornaus cun tetels ed honors, vegnas Ti bugen a turnar ella patria e gidar a baghegiar vid nossa nova patria, che ha debasegns de tuts quels ch'ein de Tia tempra

e bunaveglia. Perquei seigies segiraus: igl avegnir auda a nus e l'indipendenza de nosa tiara vegn ad esser nosa lavur, mo era nosa honor! Ed ussa stai cun Diu, miu car e preziau serschant e vegli il Segner e tuts ils auters buns spërts, menar Tei saunamein a casa in di — e ton pli gleiti . . .

Tiu attaschau vegl schuldau ed amitg

G. B. Durgiai“

Era questa davosa brev de siu meglier schuldau, allegra il cor dil giuven officier. Sco sch'ei settractass de sontgas reliquias, faldescha el las caras brevs e zuppa ellas sco de zuppar in scazzi custeivel el saç il pli dadens de siu tschiep.

Mo il tgiembel de legria senta el ussa, retschavend ord ils mauns de Gelli Mihèl Vinzens de Schlans, la tschenta recamada e surcusida de sia Tina! Tonta ventira veva Gion Gelli schon daditg buca pli sentiu e gudiu . . . mo era buca ton desideri e schar encrescher . . .

* * *

Il temps e las circumstanziass laian denton buca ditg pèda pil schar encrescher. Il di suenter la sentupada cul schuldau de Schlans, sto il Gion Gelli semetter sin via cun sia truppa. Sco sutliment ha el in cavagl per siu diever; quater canuns e 40 umens per siu fastedi e quitaun quotidian. Il viadi ei liungs e stentus e la via nauscha e carpusa. Ei dat dis en e dis ora nuot auter che marschar e barhar, barhar e marschar tras tiaras novas e nunenconuschentass; dis de draccas e lozzas; dis de caliras, puorlas e schitgiras. Ed els van ad in ira, crets e quiets sco tontas nuorsas, che vegnan menadas alla schraga.

Els eran gia treis jamnas sin viadi, ch'els arrivan a Stettin, nua ch'igl emprem regiment svizzer, el qual Ragetti e Casaulta fuvan parti en, vegn retscharts dal secund, tierz e quart cun gronda legria. Cheu vegnan ils quater regiments svizzers incorporai definitivamein ell'armada Oudinot e continuond di per di e mintga di il stentus viadi en massa, arrivan ils Svizzers ils 23 de zercladur a Kowno, nua che l'armada ha duvrau treis dis e treis notgs per ira sur las treis puns dil Niemen. Cheu ein las truppas vegnidass inspettadas da Napoleon e cun quella caschun ha il vegl e meriteivel colonel Ragetti obteniu ord ils mauns digl imperatur la crusch della legiun d'honor; ina honor gia daditg meritada.

Mo ussa han gia las empremas nauschas enzennas de difficultads e disgusts entschiet a sefar valer. Il marsch tras la Pologna fuva stentus ord tutta moda e maniera. Dis en e dis ora mava il viadi tras planiras infinitas, tras palius marschas, tras èrs immens e spessaglia uauls. Las notgs campavan ei els uauls entuorn in fiug; mo gleiti entscheivan plievias e draccas a compignar els; plievias e draccas senza fin e misericordia. La vestgadira vegn mai schetga, il paun vegn pli e pli rars; biars vegnan malsaus e mieran sin

via. Ils 27 de fenadur entra Oudinot cun si'armada el marcauet de Polocz. E cheu vegnan els per l'emprema gada pertscharts dalla tactica guerilla dils Russ. Quels han spogliau e devastau las contradas e schau anavos mo baitas vitas ed èrs arsentai als Franzos, che survegnan pli e pli scart culla maglia. Perfin il sal manca, aschia ch'els ein sfurzai de salar lur brodas e buglias cun purla de sittar. Biars survegnan la collerina e mieran sco mustgas. Buca de sesmervigliar ch'ils umens pudevan buca pli tener pétg sut talas circumstanzias e che lur regiments declinavan ad in declinar e quei gia tier las empremas battagliaias de Polocz. Colonel Ragetti era intrans en Prussia cun 1900 umens e dumbrava ussa mo pli 1000.

Mo il mender va ei cun els naven da miez october, nua ch'els vegnan attaccai ella battaglia dils 18 d'october da varga 40000 Russ. Quei di ha ei dau ina mazzacra maisudida. Colonel Ragetti cun ses officiers e schuldada grischuna, han battiu sco liuns amiez il fiug dils canuns. Mo il resultat ei staus stermentusas caussas sanguinus! Denter ils tchiens e tchiens morts sesanflavan plirs dils pli valerus Grischuns; ils litinents Balthasar Bundi e Christoffel Castelberg de Glion; Murezi Arpagaus de Cumbel, sco era in tschuppel auters bravs schuldaus. Era Gion Gelli Casaulta veva battiu sc'in uors e pliras gadas veva la mort strihau ad el quei di las niallas tut muschas de saung e suadetsch. Mo per quella gada vevan ei gudignau e fuvan ametsch.

Quei medem di della gronda battaglia allas rivas della Polota, survegnan els las novas decuraschontas, che Napoleon hagi stuiu bandunar Moscau e che las truppas de sia gronda armada seigien sminuidas caussas e sesanflien plein desperaziun sil viadi de return.

Cheu survegnan ils regiments svizzers dell'armada Oudinot il cammond de prender la via encunter Borissow sillas rivas della Beresina.

Ei fageva gia ina murdenta ferdaglia; las puns sur la Beresina fuvan destruidas ed ils cosacs russ pertgiravan leu las rivas cun numerusas forzas. La sclavinada fuva radicala! Napoleon veva ussa mo 40000 umens pli, ils Russ 100000 e tuts bein en gamba, ferton che las proprias truppas franzosas fuvan miezscheladas.

La pli gronda speranza veva Napoleon aunc sin la truppa svizzera! Mo era denter quella dev'ei de tuttas uisas miserias. Colonel Ragetti era vegnius malsauns ed ha stuiu star anavos a Borissow. Gion Gelli Casaulta ed ils auters officiers e schuldada, levan buca bandunar el; gie els levan schizun purtar el cun els, mo el ha rispundiu: „Vus veis de cumplenir autras obligaziuns; vegnis vus sur la Beresina, sco jeu sperel, sche sevesein nus en buca ditg.“ — Mo il pauper bab della schuldada svizzera, ei deplorablamein secuglienaus. El ha suondau l'armada entochen a Kaun spel Niemen, nua ch'el ei curdaus els mauns dils cosacs — e svanius.

Arrivond nos umens cull'armada Oudinot silla riva seniastra della Beresina, steva gia cheu in'armada russa en cumpleina forza, prompta de batter. Fertion ch'autras partiziuns entscheivan ina battaglia culs Russ, construeschan ils pontoniers in brav tschancun plinensi a Studianka duas puns. Finidas, marschan Oudinot culs Svizzers gl'emprem suravi e defilond sper Napoleon ora, greschan els, malgrad tut: „Viva gl'imperatur!“ Napoleon admira quellas frestgas truppas e di al cummandant: „Essas cuntents culs Svizzers?“ E quel promptamein sissu: „Gie, Sire, sch' ils Svizzers attaccan cun tonta vigur, sco els san resister agl inimitg, vegn Vossa Majestad esser satisfatga!“ E Napoleon: „Gie, jeu sai quei; quei ei brava schuldada.“

Mo per nuot vevan ins buca schau vegnir ils Svizzers gl'emprem sur la pun! Els ston ussa sesuttametter immediat ad ina greva ed impurtantissima missiun, da quest maun della Beresina. Ei survegnan numnadamein las ordras d'attaccar ils Russ davart dretga della Beresina e de better quels anavos per liung dellas rivas giu, ed aschia tener aviert las puns e la via a Zembin e Wilna.

Els vevan stuiu seduvrar tondanavon alla bahutta per serender sin lur niev post, ch'els han schau anavos tut lur carrs de proviant, muniziun e resti vi da l'otra vard, a Borissow. Ei vegn notg ed els han aunc nuot, ni vivonda ni suddetg. Tgei vulan ei è sesfar? Els mettan il sac sut tgau, sestendan ora silla neiv, las armas enta maun e spetgan aschia l'alva dil di. Mo per biars ha ei mai catschau dis pli! Igl ei rut en ina ferdaglia taglionta, epi ha ei aunc entschiet a neiver e neviu l'entira stendida notg ora — e la damaun fuvan ei curclai cun ina cozza neiv de miez bratsch. Ils officiers denton, han vegliau tutta notg sin peis sper la schuldada, per tema d'ina attacca nunspitgada. E fertion ch'els vegliavan sin peis e biars de lur schuldaus murevan giun plaun, marschavan tschiens e mellis sur las puns en in embrugl strunglont senza paregl. Ed il sechitschem dellas pli e pli grondas fuolas, sefitgadas sillas puns, vegneva pli e pli horrents. Epi mav'ei aunc in suffel setel freid, che schirava la membra; las vias eran glatschidas sc'in spieghel e scadina selischnada custava la mort a zatgi, essend che quels che vegnevan a funs vegnevan smaccai dals suondonts senza respect e misericordia. Mintgaton dev'ei ina retenida amiez la pun, epi udevan ins gridas e smaladidas; lu ina sburlada sbutlonta da mintga maun sils urs — e tschiens che curdavan ella Beresina per leu far compagnia cullas baras, che formavan entiras inslas amiez l'aua! Tgei sgarscheivla tragedia!...

Accompanaus dalla ragogna de mellis e mellis moribunds, leva il grisch e freid di dils 28 de november. Quel duev'esser il grond di de victoria e valerusadad per ils regiments svizzers.

Gia bien e baul la damaun attaccan ils Russ Oudinot ed ils auters corps d'armada. Allas siat della damaun ein era ils regiments svizzers prompts per la rebattida. Tut ei pinau! Colonel Blattmann, che remplazza Ragetti, sevolva

viers ses officiers, rimnai tuts entuorn el e fa seriusamein de saver, che oz vegn ei pils biars ad esser il davos di de battaglia: „Mo nus lein batter per l'honor de nossa cara patria svizzera, per nossa independenza, che vegn en cuort a serealisar! E la honor de brava schuldada dueigi esser nies pli davos e pli ault patratg! Camerads e schuldada vid la lavur!“

Allura dattan els il maun in a l'auter ed engiran de batter e murir, sco vers Svizzers.

Sutlittinents e litinents ston surprendre il survetsch de capitans, essend ch'ei manca bia officiers. Aschia survegn era Gion Gelli Casaulta la cuncina de menar ina compagnia encunter ils catschadurs russ, che penetreschan atras igl uaul en secziuns e secziuns senza fin e confin. Ils Svizzers ein strusch en moviment ed ils officiers han strusch dau las ordras, che las ballas de canuns schullan sur lur tgaus ora. Gnanc tgisà, ils Russ ein en gronda majoritad e sforzan cun tutta rabia per arrivar giu tier las puns ed interromper leu la via allas ulteriuras truppas franzosas, ch'eran sil precint de marschar sur la Beresina.

Capitani Donatz e Gion Gelli Casaulta alla testa digl empren regiment, van curaschusamein ordavon a lur schuldada e battan sco herox. Els s'avonzan buca mal e bettan ils Russ anavos. Sis gadas serepettan quellas attaccas e mintga ga pli e pli de desperau. Il davos empiara Gion Gelli d'astgar entscheiver culs ses il sault dellas bajonettas. El survegn la lubientscha ed uss entscheiva in combat ded um encunter um, sco negin vev'aunc viu zatgei semigliont. Il camp de battaglia entscheiva a secuvierer tut put cun morts e blessai.

Cheu — ils Russ parevan de vuler seretrer per quella gada, havend buca pli flad el venter — schloppegia ina davosa canunada e tucca Gion Gelli Casaulta, smardagliond naven ad el il bratsch seniester ed in ton dil best, ch'el croda ella neiv, cotschnend quella cun siu saung, che cula spimond adual ad in dutg alpin . . .

Capitani Donatz ha observau tut; el seglia giud cavagl e s'approximescha cun prescha al pauper grev blessau, che schai per tiara in siu saung. E ferton che Donatz sto seretener de buca schar seglir las larmas, ein era ils auters amitgs de Gion Gelli neutier e tegnan il carezau amitg in lur bratscha. Gion Gelli Casaulta vesa, ch'el ei piars, mo el sedespara buc; el fa schizun bucca de rir e purschend a capitani Donatz siu sabel culla biala tschenta recamada da sia cara Tina, di el, mirond frestgamein in fatscha alla mort: „Car amitg, miu sabel pren cun Tei ella patria e surdai el sco davosa memoria a dunschala de Lumbrins, mia cara spusa!“

E lu prend el giud siu pèz la crusch d'honor de Napoleon e surdond quella medemamein a Donatz, po el aunc dir che tuts capeschon: „E quella cheu remettei a miu bien bab e schei ad el . . . che siu fegl . . . seigi morts sco brav schuldau sil camp de battaglia . . . s'unfrend si per tuts ils cars de casa . . . e per nossa cara patria . . .“

Aunc ina migeivla e cuntenta egliada entuorn entuorn e lu encueran ses egl's clars e ruasseivels la direenziun encunter la patria . . . aunc ina leva fladada, accompagnada d'in migeivel surrir . . . e sia olma nobla e valerusa ei ida vi tiella gronda armada . . .

Fin

Remarca digl'autur: De scriver questa novella sundel jeu vegnius animaus entras la lectura ed il studi de Sgr. Dr. Alex. Pfister: „Ils Grischuns sut Napoleon Bonaparte.“ (Mira: „Annalas“ XXX VII. p. 89 e sqq.) La persuna principala, Gion Gelli Casaulta, ei per part historica; tut gl'auter ei inventau. Sch'jeu plaidel aunc 1806 dals „mess della Dieta“ e dalla „dertgira della Ligia“, sch'ei quei facticamein buca historic pli (suenter 1799), mo tuttina aunc valeivel pil pievel de gliezs temps, essend che quel ha, els embrugls della „Helvetica“ e „Mediazion“, aunc adina teniu — el scriver e dir — vid il vegl uorden della Ligia, sco documentan aunc oz las empremas gasettas romontschas! —

Notg d'unviern e glina pleina

*Notg d'unviern e glina pleina
Clara, frestga e sereina
Freid' e criua eis sgarscheivel.
Tgeu eis ei e ruasseivel.
E sco bia milliuns candeilas
A nus paran quellas steilas
Che il firmament orneschan
E la glina circumdeschan.
Ils carstgauns perderts e sabis
Cristians, pagauns, salvadis
Tuts vus steilas contempleschan,
Vies scaffider adoreschan.
Cara glina, grond' e biala
Ti has buca liung' urialla
Da digren e da carschen
Semper eis en movimen.
L'aua schela ell' umbriva
E sper pegna ella stiva
Stattan uss per sescaldar
Vegls e giuvens, sor' e frar.
Notg d'unviern e glina pleina
Clara, frestga e sereina
Freid' e criua eis sgarscheivel
Tgeu eis ei, e ruasseivel.*

Ludivic Latour